

ԲԱՌԱՐԱՆ

ԳՈՀԱՐ - ՔԱՐԵՐՈՒ

(Շար. Բագմավեպ 1997, էջ 171-189)

5.- ԱԿՆԱՔԱՐ

ՍԱՐԴԻՈՆ կամ ԱԿՆԱՔԱՐ = Լատ. Sardonychus, անգլ. Sard կամ Sardonyx, Ֆր. Sardoine.

Լուսաւորէն մինչեւ մութ թխագոյն քաղկեդոնաքարի տեսակներ, պատմականօրէն ամենաշատ օգտագործուած քարերէն մէկն է: Ակնաքարը եւ իր ամենամօտիկ ազգական Սարդիոնը օգտագործուած են ոսկերչութեան մէջ որպէս քարանկար (կամ՝ Բանդակն) Միջին Արեւելքի եւ Հռոմի մէջ:

Սարոն (Sard) բառը Լեդիոյ մայրաքաղաք Սարդիսէն (Sardis) յառաջացած բառ մըն է, որ նախապէս կը կոչուէր Սարդիոն:

Բացի բնական բիւրեղէն անիկա հնագոյն ծանօթ անունն է հանքային գայլախազի (silica): Ratnapuram (Հնդկաստանի մէջ) հնագոյն հանքավայրն է Սարդիոնի: Աստուածաշունչի մէջ յիշատակուած 12 քարերէն մէկն է, որոնք կը զարդարէին Նահվէի քահանայապետին լանջապանակը (Գիրք Ելից ԻԸ., 17 եւ ԼԹ., 10) Ակնաքարի եւ Սպիտակ քաղկեդոնաքարի շարքերը կը կոչուին Սարտեղունգ, որ որոշ ժամանակ աւելի յարգի էր քան ոսկին, արծաթը քան չափիւղան: Սարտեղունգը եւ ձիթաքարը (peridot) հանդիսաւոր առիթներու քարերն էին: Թէ՛ անցեալին եւ թէ՛ ներկայիս անիկա կ'օգտագործուի քարաքանդակներու (cameo) եւ քարի փորագրութիւններու մէջ: Ակնաքարի կարծրութիւնն է 6½էն 7:

6.- ԱՆԱԳԱՔԱՐ

ԱՆԱԳԱՔԱՐ = յուն. Kassitero, անգլ. Cassiterite, ֆր. Cassiterite: Թափանցիկ կամ անթափանց քար՝ ալյազանթին կանանչ կամ անգույն: Կազմուած է անագի ժանգէ:

Ունի ադամանդանման փայլ: Հանքավայրերը շատ են, սակայն տաշելու յարմարները, որոնք քիչ են, կը գտնուին Աւստրալիոյ, Պոլիվիայի, Մալեզիայի, Մեքսիքոյի, Նամիպիայի եւ Անգլիոյ մէջ: Զայն կարելի է չփոթել անգույն կամ դեղին ադամանդի, կարմրաքարի (արնաքար), սեպաքարի եւ զիրիկոնի հետ: Կարծրութիւնն է Յէն 7:

7.- ԱՄԱԶՈՆԱՔԱՐ

ԱՄԱԶՈՆԱՔԱՐ = լատ. Eumetres, անգլ. Amazonite, ֆր. Amazonite: Անթափանց քար, որ կը տաշուի կառափնուկաձեւ (Cabochon): Շատ զգայուն է ճնշումի դէմ: Կարեւոր հանքավայրերն են Գոլորատո (Միացեալ Նահանգներ), Պրագիլ. Հնդկաստան, Նամիպիա եւ Ռուսիա: Կը գործածուի որպէս ուլունքի եւ զարդարանքի նիւթ: Յաճախ կը չփոթուի յասմկաքարի (jade) եւ գոճազմի (բերդակ) հետ: Գոյնը կը տարուբերի դեղնաւուն կանաչէն կապտաւուն կանանչի միջեւ:

8.- ԱՆՏԱԼՈՒԶԱՔԱՐ

ԱՆՏԱԼՈՒԶԱՔԱՐ = լատ. Ion, անգլ. Andalusite, ֆր. Andaluside: Ալիւմինային սելիքաթ հանքանիւթ, որ փոքր քանակութեամբ կը գտնուի ալյակերպական ժայռերու մօտ կպած, մասնաւորաբար խանգարուած մրուրներու (sediments) մօտ: Առատօրէն կը գտնուի Գալիֆորնիայի, Նեւատայի, Թրանսվալի մէջ:

Անորակները կը գործածուին յախճապակիի ճարտարապետութեան մէջ, իսկ որակաւոր տեսակները որպէս յուշութ եւ հմայիլ:

Թափանցիկ երկարաւուն բիրեղներու ձեւով, որակաւորները շատ քիչ կը գտնուին նաեւ գետակներու հուններուն մէջ: Առատօրէն կը գտնուի Սպանիոյ Անտալուսիայի շրջանին մէջ: Կարծրութիւնն է 7½ Mohs աստիճանաչափի վրայ:

Անթափանց տեսակը կը կոչուի «խաչ-քար» (chiastolite), մէջի խաչաձեւ գիծերուն պատճառով: Սոյնի բնական պահեստ-

ները կը գտնուին Աւստրալիոյ, Պօլիվիայի, Չիլէի, Ֆրանսայի, Սպանիոյ, Ռուսիոյ եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Անցեալին կը գործածուէր որպէս հմայիչ. ներկայիս՝ հաւաքածոյի սիրահարներու նախընտրածն է:

9.- ԱԼԱՌԱՆԴԻԿ

ԱԼԱՌԱՆԴԻԿ կամ ՄԱՆԻՇԱԿԱԳՈՑՆ ՍՈՒՏԱԿ = լատ. Carbunculus, անգլ. Almandine, ֆր. Almandite: Երկու կիսաթանկարժէք քարեր կը կոչուին այս նոյն անունով, որոնցմէ մէկը շիկաքար յակինթի մանիշակագոյն տեսակն է, իսկ միւսը երկաթի եւ ալիւմինի խառնուրդ հանդիսացող սուտակն է (garnet):

Այս թափանցիկ քարը կը գտնուի Սեյլոնի (Sri Lanka) Հընդ-կաստանի, Աֆղանիստանի, Պրագիլի եւ Աւստրալիոյ մէջ: Կարելի է գայն շփոթել հրակնի (pyrope) յակինթի (ruby) եւ շիկաքարի (spinel) հետ:

Սուտակի տեսակները, յաճախ բիւրեղներ, կը պարունակեն 25% հաղարջային քար կամ andradite եւ սովորաբար թուի կարմիր եւ թեթեւօրէն ծիրանեգոյն (purple): Ալաբանդիկը՝ այսպէս կոչուած թանկարժէք սուտակը, յաճախ կը տաշուի երեսիկներով (facette): Կառափնուկ (cabochon) տաշուած մուգ կարմիր Ալաբանդիկը կը կոչուի կայծակն (կայծողիկ կամ հրակն) եւ քարերու յատակը դէպի ներս պարպուելով՝ գոյնը աւելի կը յստակուի յղկման ժամանակ:

Հանքավայրի մէջ Ալաբանդիկը սովորաբար կը գտնուի խառնուած հրակնի եւ այլ քարերու հետ:

Կարծրութեան աստիճանն է $7\frac{1}{2}$:

10.- ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՔԱՐ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՔԱՐ = անգլ. Alexandrite, ֆր. Alexandrite:

Սոյն թափանցիկ թանկարժէք քարը, առաջին անգամ յայտնաբերուած Ադեքսանդր Բ. ռուսաց ծարի ծննդեան տարեդարձին օրը, անուանուած է նոյնի անունով: Կանանչ է ցերեկային ժամերուն, իսկ բաց կարմիր՝ երեկոյեան (արուեստական լոյսի տակ): Այս գունափոխումը յստակօրէն կ'արտայայտուի երբ քարը հաստ է (ոչ տափակ): Անհրաժեշտ է Ադեքսանդրաքարը տաշել շատ զգուշութեամբ, որովհետեւ թէեւ կարծր՝ սակայն շատ զգայուն է հարուածներու դէմ: Կրնայ բարձր տաքութեան տակ գունափոխուիլ:

Ուրալի շրջանի պաշարները արդեն սպառած ըլլալով, այս թանկարժէք քարը կ'արտահանուի Սրի Լանքայէն (Սեյլան) եւ Ռոտեզիայէն: Կան բնական մեծ պահեստներ նաեւ Պրազիլի, Պիրմանիայի (Burma) Մատակասքարի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Մեծագոյն Ադեքսանդրաքարը՝ 1876 քարաթանոց (carat), գտնուած է Սրի Լանքայի մէջ, իսկ ամենամեծ տաշուածը՝ 66 քարաթ, կը պահուի Ուաշինկթընի Սմեթսընեան հաստատութեան մէջ: Արուեստական Ադեքսանդրաքարերը քիչ կը տարբերին:

Ադեքսանդրաքարի կարծրութիւնն է $8\frac{1}{2}$:

11.- ԱՍՏՂԱՔԱՐ

ԱՍՏՂԱՔԱՐ = լատ. Sardastros, անգլ. Aventurine, ֆր. Aventurine: Սոյն անունով կը կոչուին երկու քարեր, մէկը պնդաքար (feldspar) իսկ միւսը գաւարզ (quartz): Երկուքն ալ ունին շողշողուն (sparkling) ցոլացում:

Տեսակ մը բնական ապակի է, որ պատահամբ գտնուած է (a-ventura), այս քարին տալով իր անուանակոչումը: Ունի մետաղային ցոլացում (glitter), որ կարմիր է: Նուազ յաճախ կանանչ կամ կապոյտ, շնորհիւ լոյսի միջամտութեան:

Յաճախ կը գտնուի Միացեալ Նահանգներու, Գանատայի, Նորվեգիոյ եւ Ռուսաստանի մէջ: Կը տաշուի ընդհանրապէս տափակ մակերեսով կամ կառափնուկ (cabochon): Կրնայ չփոթուիլ ապակի աստղաքարի կամ աստղաքար գաւարզի հետ:

Աստղաքարը գլխաւորաբար կը գործածուի ոսկերչական զարդերու վրայ, ինչպէս նաեւ քանդակուած ամանեղէններու եւ զարադարանքի իրերու վրայ:

Կարծրութիւնն է 7, ֆ. Մոհսի աստիճանաչափի (scale) վրայ:

12.- ԱՐՄԵՆԱՔԱՐ

ԱՐՄԵՆԱՔԱՐ, ԱՐՄԵՆՔԱՐ, ՀԱՅՔԱՐ կամ ԼԱԶՈՒԱՐԹ = լատ. Lapis-lazuli, անգլ. Armenite, ֆր. Armenide կամ Lazulite:

Սոյն քարը, յայտնի իր բազմաթիւ անուններով, ամենագեղեցիկ կապոյտ գոյնը ունի: Իր գիտական անունը Lapis-lazuli է, սակայն չատ մը բառարաններու մէջ, ինչպէս Webster, Americana եւ այլք, անիկա կը կոչուի armenite կամ armenide, այն պարզ պատճառով որ անցեալին (17րդ դար) հայ վաճառական-

ներ զայն ներածած են Եւրոպայի մէջ, ուր տիրած է այն կարծիքը, թէ սոյն քարը Հայաստանէն կու գար եւ զայն կոչած են Armenide կամ Pierre D'Arménie:

Լազուարթը էականօրէն ժայռաբեկոր մըն է այլազան կազմութիւններով եւ անոր ֆիզիքական յատկանիշները փոփոխական են:

Աֆղանիստանէն յայտնաբերուածները բաց կապոյտի եւ արքայական կապոյտի միջեւ գրաւիչ գոյն մը ունին, իսկ Չիլիէն գտնուածները շատ բաց կապոյտ են: Միացեալ Նահանգներու լազուարթները մուրթ կապոյտ են եւ տարիներու ընթացքին անոնք կը դառնան աւելի մուրթ կապոյտ:

Գերմանիոյ մէջ արուեստական կերպով մշակուածները իսկականին մէջ բիւրեղացած գաւարգներ են (quartz) եւ երբեք ոսկեգոյն բիծեր չունին, ինչ որ յատկանիշն է իսկական լազուարթին: Ոսկեգոյն բիծերը կը կոչուին «երկնային աստղեր» քարի ընդհանուր մուրթ կապոյտին վրայ:

Արեւմտեան երկիրներու մէջ, Միջին դարերուն եւ Վերածնունդի շրջանին, Լազուարթը օգտագործած են նկարչական բարձրորակ կապոյտ ներկեր պատրաստելու համար (ultramarine), որոնք դարերով չէին գոլանատուեր: Տուեալ անգերագանցելի կապոյտներուն հետ չեն կրնար մրցիլ ներկայի քիմիական պատրաստութեան ծովակապոյտները: Ամսդերտամի արքայական թանգարանի մէջ գտնուող նկարիչ VERMEER Դեյվիդ ֆալցիի նկարներուն կապոյտը, որ նկարիչը անձամբ կը պատրաստէր, դիտողին կը պարտադրէ հիացական զգացողութիւն մը: Այդ հոյակապ կապոյտ գոյնը դարերով պատրաստուած է Աֆղանիստանի հեռուոր շրջաններէն Բադախշանի կապոյտ լազուարթով:

Օտար եւ հայ հնագոյն աղբիւրներու մէջ յիշատակութիւններ կան լազուարթի մասին, թէեւ մինչեւ օրս Հայաստանի ո՛չ մէկ շրջանի մէջ գտնուած է:

Լազուարթի մասին գրած են Հռոմայեցի յայտնի ծովակալ Պլինիոս աւագը եւ իր եղբօրորդին՝ Պլինիոս կրտսերը, որոնք ուսումնասիրած են թանկարժէք քարերը:

Օտարներէն Ակադ. Ե. Ֆերսման եւս համաձայն է այն կարծիքին հետ, որ հայ վաճառականութեան շնորհէ է որ սոյն քարը Եւրոպայի մէջ Armenide կոչուած է, իսկ Ք. Պատկանեանը կը խորհի թէ Լազուրիտ (Lazurite) արդիւնահանուած է նաեւ Հայաստանի մէջ:

Այս հիասքանչ արքայական կապոյտ քարը, որ երբեմն lapis եւս կը կոչուի, ա՛յլ տեսակի պաճուճանքի քարերէն կը զանազանուի այն պատճառով որ հանքանիւթ մը չէ: Անիկա ժայռ մըն

է, յառաջացած արտահոսած կրանիւթի բարեշրջումէն կազմուած համախումբ այլազան նիւթերու: Անոր անընդօրինակելի գիշերային կապոյտը ա՛յնքան եզակի է, ինչպէս իր կազմութիւնը: Լազուարթի կապոյտը Պլինիոսի կողմէ յորջորջուած է «կտոր մը աստղազարդ երկինքէն»: Հին Եգիպտացիները զայն կ'ընդելուզէին իրենց հիանալի լանջազարդերուն (pectoral) վրայ: Lapis lazuli, այս գոյգ բառերը կը նշանակեն լատիներէն lapis (= քար) եւ արաբերէն «arzulou-al-lazward» բառերէն, որ կը նշանակէ երկնքի եւ կապոյտի բոլոր երանգները: Այս «կապուտակ լազուարթ» արտայայտութիւնը նախընտրած գոհարն էր Նեղոսի հովիտին մէջ առնուազն 5000 տարիներէ ի վեր: Այս քարը կը գործածուէր նաեւ փոքրաչափ քանդակներու, կնիքներու եւ սփարապէններու (զարդարգէզներ = scarabée) արտադրութեան մէջ: Լեռնային ժայռերու վրայ կազմուած լազուարթը տաքցնելով, յանկարծ վրան պաղ ջուր կը թափէին եւ հրաշալի կապոյտ քարերը յանկարծ կ'անջատուէին ժայռերու վրայէն տաքէն նպաղի բուռն հակազդեցութեան պատճառով:

F. Mohsի կարծրաչափի համաձայն lapis-lazuli 5էն 6 կարծրութիւն ունի:

Եօթներորդ դարու հայ մեծ գիտնական Անանիա Շիրակացին իր ամբողջական գործի մէջ, որ կը գտնուի Երեւանի Մատենադարանի մէջ, ունի ցուցակ մը 33 թանկարժէք եւ կիսաթանկարժէք քարերու, ուր վերջաւորութեան մէջ կը գրէ՝ «Լազուարթն կապուտակ գունաւոր է»: Արդեօք այս երեք բառերը չեն բնորոշեր այդ քարը, ուր կան լուսաւոր ոսկեգոյն երանգներ «կապուտակ» ֆոնի վրայ: Կը կարծեմ որ ասիկա շատ հաւանական բացատրութիւն մըն է:

13.- ԱՐՆԱՔԱՐ

ԱՐՆԱՔԱՐ կամ ԿԱՐՄՐԱՔԱՐ = լատ. Heliotropium, անգլ. Bloodstone, ֆր. Pierre sanguine:

Կը կոչուի նաեւ կարմրանիչ ագատ (Heliotrope): Մութ կանանչ տեսակ հանքանիւթ, սիլիկադ (silicate) քաղկեդոնաքար, որ ունի փայլուն կարմիր յասալիսի երանգներ, տարածուած մակերեսի վրայ եւ այս պատճառով կը կոչուի արնաքար կամ կարմրաքար: Այս քարը շատ օգտագործուած է Միջին դարերուն մանրաքանդակներու եւ ոսկերչութեան մէջ: Ներկայիս գրեթէ դադրած է օգտագործուելէ: Կը գտնուի մասնաւորաբար Հընդ-կաստանի մէջ եւ այլուր: Անթափանց եւ ծակոտկէն է եւ կարելի

է աղամանդեայ փորիչներով քանդակել: Անցեալին այս քարի վրայ կնիքներ կը փորագրուէին: Արնաքարին կը վերագրուէր մոգական եւ բուժիչ յատկութիւններ, մասնաւորաբար արիւնահոսութիւնը դադրեցնելու համար եւ կը հաւատային որ անոր վրայի կարմիր բիծերը Քրիստոսի արիւնէն կազմուած են:

ԺԳ. դարու բժիշկ եւ փիլիսոփայ՝ Միխիթար Հերացին, որ գործած է Սիսի մէջ, կը գրէ շարք մը թանկարժէք քարերու եւ մասնաւորաբար արնաքարի բուժիչ յատկութիւններու մասին:

Արնաքարի կարծրութիւնն է՝ $6\frac{1}{2}$ 7 Հ. Mohsի աստիճանաչափի վրայ:

14.- ԱՐՋՆԱՍԱԹ

ԱՐՋՆԱՍԱԹ = յուն. gagates, անգլ. jet, ֆր. jaïct, կամ jais, նոր ֆր. Ambre gris կամ Amberggris:

Արջնասաթի գոյնը սեւ կամ մութ գորշ է: Անթափանց է եւ կազմուած փայտաքարէ (lignite):

Արջնասաթը օրկանական արտադրութիւն մըն է, կպրային (bituminous) ածուխ մը, որ կարելի է փայլեցնել: Ունի թաւշային մոմանման փայլ, երբեմն հրաքարի ներթափանցումներով եւ երբ շփուի ո՛րեւէ փափուկ նիւթի, կը լեցուի ելեկտրականութեամբ: Անցեալին կ'արտադրուէր Անգլիայէն, բայց ներկայիս կը ստացուի նաեւ Ֆրանսայէն, Սպանիայէն եւ Միացեալ Նահանգներէն: Կը ձեւաւորուի դարձող կաշիէ գօտիներու վրայ (lathe): Իր գոյնին սեւութեան պատճառով կը գործածուի սուգի ոսկերչութեան մէջ: Ինչպէս նաեւ վարդարաններու, զարդառարկաներու եւ քարանկարներու (քանդակն = cameo) վրայ:

Կարծրութիւնն է $2\frac{1}{2}$ 4:

15.- ԱՐԵՒԱԿՆ ԿԱՄ ԱՐԵՒԱՔԱՐ

ԱՐԵՒԱԿՆ կամ ԱՐԵՒԱՔԱՐ = լատ. Opalus, անգլ. Opal, ֆր. Opale: Արեւակնի անունը (opal) կը ծագի հնդկերէն «քար» բառէն: Կան արեւակնի երեք խումբեր՝ Արեւակնափայլ (բազմաներկեայ) թանկարժէք արեւակնը, դեղին կարմիր հուր արեւակնը եւ հասարակ արեւակնը:

Թանկարժէք արեւակնը, որ ամենաընտիր տեսակն է «արեւակնափայլ» է եւ ունի «Միրանի գօտի»ի ճառագայթում, որ կը փոխուի համաձայն դիտողի դիրքին: Հիմնական գոյներն են՝

սպիտակ, մոխրագույն, կապույտ, կանանչ եւ նարնջագույն: Ասոր քիմիական բաղադրությունն է՝ ջրախառն երկթթուակ (dioxide) դալլախազ (silicate): Արեւակներ պարբերաբար թափանցիկ կամ անթափանց է: Ծորնականությունը (fluorescence) սպիտակ, կապուտաւուն, գորշ եւ կանանչաւուն է: Այս քարի իսկական ուսումնասիրությունը կատարուած է 1960-էն յետոյ:

Արեւակները ջերմութեան չի դիմանար եւ ջուրի պարունակությունը կը գոլորշիանայ:

Բոլոր տեսակի արեւակներու կարծրությունը 5-էն 6 է:

Հուր արեւակներ իր անունը կը ստանայ իր նարնջագույն երանգէն: Լաւագոյն տեսակները լուսաւոր եւ թափանցիկ են: Անոնք շատ դիւրաբեկ են:

Կարեւոր հանքավայրերը կը գտնուին Մեքսիքոյի, Պրագիւի, Հոնտուրասի, Միացեալ Նահանգներու, Աւստրալիոյ եւ Արեւմտեան Հայաստանի մէջ (Թուրքիա):

Ա. Շիրակացիի ցուցակի 28րդ քարը կը նկարագրէ հետեւեալ կերպով. «Միւս մեթիւստոսն բազմագոյն եւ սպիտականչոյլ»: Այստեղ քարի անունը ճիշտ չէ, իսկ նկարագրությունը շատ յըստակօրէն կը յարմարի Արեւակին (opal) տեսքին, որ է բազմագոյն եւ ինչպէս նախապէս տեսանք՝ կը գտնուի արեւմտեան Հայաստանի ընդերքին մէջ, շահագործուելով օտար տիրակալներու կողմէ:

Հասարակ արեւակներ գրեթէ անգոյն է: Ասոր համար կը գործադրուին այլազան անուններ ինչպէս «ազատային արեւակն», «ապակեքար» (hyalite), փայտ արեւակն (ազատացած փայտ), «մեղրարեւակն» (դեղնագոյն, «կաթնարեւակն» (կիսաթափանցիկ, սպիտակաւուն եւ մարգարտագոյն) «սատափ արեւակն (կիսաթափանցիկ սպիտակ կամ դեղնաւուն, սատափային փայլով), «ոսկեայ արեւակն» (թափանցիկ, խնձորականանչ), «մոմարեւակն» (գորշ-դեղին եւ մոմագոյն) եւ «ջրագուրկ արեւակն», պղտորած ջուրի կորուստի պատճառով եւ որ կրնայ թափանցիկ եւ արեւակնափայլ (ժամանակաւորապէս) դառնալ ջուր ծծելու պարագային:

Այս գեղեցիկ քարին շուրջ հիւսուած են ժողովրդական բաւրասանքներ, որոնց պէտք չէ հաւատ ընծայել:

Կարծրությունն է 5½-էն 6½:

16.- ԲԱԶԷԱԿՆ

ԲԱԶԷԱԿՆ կամ ԲԱԶԷԻ ԱԶՔ = լատ. oculus falco, անգլ. Hawk's eye, ֆր. oeil de faucon:

Նուրբ նրբաթել (fibrous) աստիճային զաւարդ թաւաքար, կապոյտ մոխրագոյնէն մինչեւ կապտաւուն կանանչ: Միածանափայլ մետաքսային տեսքով, գծիկներով: Շատ զգայուն է թթուներու (acids): Կը գտնուի հարաւային Ափրիկէի մէջ Վազ-րակնի (Tiger's eye) հետ համախումբ: Կը գործածուի պնագարդ (ornamental) առարկաներու, մատանիներու եւ մանեակներու վրայ: Կառափնուկ (cabochon) տաշուելու պարագային ցոյց կու տայ երփնափայլութիւն (ոյսի փոքրիկ ճառագայթներ մակերեսի վրայ), որ կը յիշեցնէ գիշատիչ թռչունի աչքը:

17.- ԲԻԻՐԵՂԱԿՆ

ԲԻԻՐԵՂԱԿՆ = լատ. Berullus, անգլ. Beryl, ֆր. Beryl: Կը կոչուի նաեւ Բիւրեղիոն, ծովագմրուխտ եւայլն, թէեւ ծովէն չի' գտնուիր: Մէկէ անուններ ունենալուն պատճառը այն է, որ սոյն հանքանիւթը մէկէ աւելի երանգներ ունի: Բիւրեղակնի անունը ունի հնդկական ծագում՝ Վերուլիամ (veruliyam) եւ փոխակերպուելով դարձած է լատիներէն Պերուլլուս (Berullus): Պլինիոս կը գրէ որ բիւրեղակնով կը պատրաստեն ակնոցի ապակիներ: Կրկէսի մենամարտիկներու մրցումներուն հետեւելու համար Ներոն կայսրը կը դիտէր զմրուխտի մը ընդմէջէն, որ բիւրեղակներու ընտանիքին ամէնէն յարգին եւ ամենաազնիւն է: Միջին դարերուն բիւրեղակնը կը ծառայէր որպէս մոգական հայելի, ապագան գուշակելու համար: Ժամանակին եկեղեցական մասնատուփերը կը զարդարուէին յղկուած բիւրեղակնէ սկաւառակներով, իրենց բացառիկ փայլով՝ սրբազան իրին կու տային յատուկ վեհութիւն:

Մարդիկ նաեւ կը հաւատային որ վէճերու եւ կռիւներու պատճառած չարիքները կարելի էր կանխել եթէ մարդիկ կրէին բիւրեղակնը: Ըլլալով մաքրութեան խորհրդանիշը, բիւրեղակնը պէտք է որ պահպանէր մարդոց անմեղութիւնը: Եթէ ո'րեւէ հեղուկի մէջ որոշ ժամանակ մնար բիւրեղակնը ոչ միայն կը մաքրէր զայն, այլ նաեւ կը դարձնէր օգտակար խմիչք մը եւ կը մաքրէր ներքին գործարանները անմաքրութիւններէ:

Բիւրեղակնը թանձրաքարերու (pegmatite) ամէնէն յատկանշական հանքանիւթն է: Շատ հոսանուտ (fluide) լուծոյթներ, հին ժայռերու անջրպետին (interstice) մէջ իրենց ներթափանցման ժամանակ, բերած են բոլոր անհրաժեշտ նիւթերը բիւրեղակնի կազմութեան համար: Ասոնք մաս կը կազմեն սիլիքատներու (silicate զալլախաղ): Բնակայծքարը (silice) կամ

բնական ջրային թթուն (SiO_2) կը կազմէ վեցանկին օղակներ, իրար մածուցուած բերիլլիումի ժանգի մասնիկներու ներթափանցումով: Այս խառնուրդէն կը յառաջանայ զուգախառնութիւն մը բիւրեղիոնի (beryllium) ժանգի եւ ալիւմինի ժանգի, բնական ջրարի հետ: Բիւրեղի կազմութեան տարրերու միջեւ եղած ոյժով ձգողականութիւնը կ'արտադրէ կարծրութիւնը (Mohs, $7\frac{1}{2}$ էն 8): Նստութիւնը (2,7էն 2,9) եւ բեկման (refraction) նշանը որոշ չափով ցած են: Հակառակ ցայտուն պայծառութեան, փայլը թոյլ է, թէեւ ունի իրեն բնորոշ ներկամատիտային (pastel) որոշակի թափանցկութիւն:

Բիւրեղակները, ինչպէս նաեւ թանկարժէք քարերու մեծամասնութիւնը տիպարական օրինակներ են գունափոխման, որովհետեւ մաքուր (զուտ) բիւրեղակներ անգոյն է: Անոնք կը ստանան զանազան գոյներ՝ համաձայն իրենց հանքավայրի մէջ շրջապատող գունատու նիւթերուն:

Երբ իր դեղձի ծաղկի գոյնին ան տարբերայնօրէն կը միացնէ նուրբ վառ կարմիրը, իր հմայքը կը գերազանցէ բոլոր միւս քարերը: Այս ապշեցուցիչ ուժգին կարմիրը առաջ կու գայ սէզիումէ (cesium) - հազուադէպ մետաղ մը -, որուն գործունէութիւնը կ'ամրապնդուի մանգանով (manganese): Զուգեբրիւնի ալիւմինի մը՝ Կ.Ֆ. Գունց (G. F. Kuntz), Նիւ Եորքի (New York) յայտնի թիֆֆանի (Tiffany) հաստատութենէն, այս փոփոխակի տոնած է Մորգանիտ (morganite) անունը, որպէս յարգանքի տուրք Ամերիկացի Ճորճ Մորգանի (G. Morgan):

Մովազմրուփտի (aquamarine) թարմ կապոյտը արդիւնք է սոյնի կազմութեան մէջ գոյութիւն ունեցող երկաթի: Համաձայն հին առասպելի մը՝ ձիաձուկեր (hyppocampes) այս ջուրի նման վճիտ քարը (aquamarine) բերած են յաւերժահարսերու (nymph) գանձէն դէպի մարդաբնակ ծովափեր: Բաց կապոյտ կանանչաւուն ծովազմրուփտը ունի ա՛յլ առասպել մը եւս. անիկա կ'ընկերակցի նաւաստիներուն եւ կ'ապահովէ անոնց երջանիկ վերադարձը: Անիկա նաեւ երիտասարդներուն քարն է: Նաեւ երկնային պարզեւ, ինչպէս զայն կը նկատէին հարաւային բնիկները եւ կը կոչէին «արեւի քար»: Անոնք լրջօրէն կը հաստատեն թէ սոյն հազուադէպ քարը ինկած է երկինքէն՝ երկնաքարերու անձրեւով: Շատ փոքր քանակութեամբ ուրանիումի (urane) ժանգ մը կու տայ ոսկեդեղին գոյն մը, որ քարը կը դարձնէ դրաւիչ: Բիւրեղակները կը գտնուին երկրագունդի շատ մը ազնիւ քարեր (gemme) հայթայթող հանքերու մէջ, մասնաւորաբար Սեյլանի (Sri Lanka), Մատակասքարի, Պիրմանիայի, Հնդկաստանի, Գալիֆորնիայի եւ Ուրալի (Ռուսիա) մէջ, թէեւ ամենահարուստ

Հանքերը կը գտնուին Պրազիլի մէջ, Պահիայի նահանգ: Անոնք այնտեղ կը յայտնաբերուին բիւրեղային թերթաքարերու մէջ՝ *Տպազիոնի* (Topaze), *Տրմալոնի* (Tourmalin) եւ ա՛յլ քարերու մօտ, ժայռերու կից հանքերու մէջ, տարերայնօրէն փլած նիւթերու եւ ջրահոսանքներու (alluvion) մօտ, ենթարկուելով ջուրի ուժեղ արձակումներու, որ զանոնք կը տեղահանէ, փլուզում պատճառելով: Այս ձեւով ստացուած քարակոյտը կը տեղափոխուի թիւրով եւ քաղոցներով ու կը տարուի ամենամօտիկ գետակի մօտ լուացման համար: Մաքրուելէն յետոյ, այս նիւթը կը ղրկուի Ռիո-տը-ժանէյրօ կամ Խատար-Օպերշթէյն (Գերմանիա) ամենակարեւոր համաշխարհային կեդրոնները Պրազիլական քարերու մշակման եւ վաճառքի համար:

Ա. *Շիրակացիի* թանկարժէք քարերու ցուցակին 11րդ քարը՝ «բիւրեղ, սպիտակ» կը կոչուի եւ առատօրէն կը գտնուի պատմական Հայաստանի մէջ: Նաեւ 21րդը «Սաբերուն (beryl), կապուտակազոյն ունեւով կորկոտիչ սպակոյ»: Այս մէկը շատ հաւանաբար ծովազմրուխտին (aquamarine) կ'ակնարկէ, որուն մէջ յաճախ կ'երեւին ճաքճաք ձեւեր, որոնց համար *Շիրակացին* կը գործածէ «կորկոտիչ» բառը:

Շիրակացին կ'ակնարկէ նաեւ «այլ բիւրեղ խարտիչազոյն, խաժազոյն (կապոյտ) ծովաներկ»: Ասիկա եւս ծովազմրուխտն է (aquamarine): *Շիրակացին* նոյնի՝ բիւրեղակնի երեք տարբերակները կ'ընդունի որպէս տարբեր քարեր, մինչդեռ երեքն ալ նոյն քարի՝ բիւրեղակնի ընտանիքի անդամներն են: Բիւրեղակնի կարծրութիւնը $7\frac{1}{2}$ -էն 8 է:

18.- ԲՈՒՍ

ԲՈՒՍ = լատ. *Coralium* անգլ. Coral, ֆր. Corail, (արաբերէն՝ Busud): Ոչ հանքային նիւթ մը, որ կ'աճի ժայռագօտիններու եւ բուստային կղզիներու վրայ, ծովայատակի մէջ: Քիմիական եւ բաղադրութիւնը՝ կրածնային (calcium) բնածխատ (carbonate): Կը գտնուի բազմաթիւ գոյներով՝ կարմիր, վարդազոյն, սպիտակ, սեւ եւ կապոյտ: Անթափանց է եւ նման ճիւղերու: Անոր կարծրացած կմախքները կը գործածուին ոսկերչութեան մէջ: Անոնք կազմուած են նուրբ պողիպներէ (polyp), որոնք կը հանգչին կրածին արտադրող խորշերու մէջ:

Ամէնէն արժէքաւոր բուստերը կարմիրներն էին անցեալի մէջ: Իսկ ներկայիս՝ վարդազոյնները: Բուստի գոյնը միապաղաղ է ճիւղերուն վրայ՝ բաց վարդազոյնէն մինչեւ մուլթ եւ ազ-

նիւ կարմիրը: Երբեմն, ժամանակի ընթացքին գոյնը կը շեշտուի վարդագոյնէն՝ կարմիր, եւ հազուադէպօրէն սպիտակ եւ վարդագոյն բիծերով:

Տաշուելու պարագային անփայլ եւ համեստ տեսքով բուստը փայլելով ապակեման փայլ կը ստանայ:

Շատ զգայուն է ջերմութեան, թթուներու (acids) եւ տաք լուծոյթներու եւ բոլոր ծակոտկէն ոսկերչական «քար»երու նման, օգտագործման ընթացքին կրնայ իր նախկին գոյնը կորսնցնել:

Կը գտնուի Արեւմտեան Միջերկրականի, Գանարեան կղզիներու, Ինտոնեզիայի եւ Ճաբոնի ծովափերուն մօտ: Սեւ բուստը կը գտնուի Աւստրալիոյ եւ Արաբական թերակղզիի ափերուն:

Բուստը կը գտնուի 10էն մինչեւ 300 մեթր խորութեան վրայ եւ ծովի յատակէն կը հաւաքուի ցանցերու միջոցով: Նկատի ունենալով որ բուստը կ'աճի ծովի խորագոյն յատակին մօտ, սոյն մեթոտը կը վնասէ շատ մը արժէքաւոր նիւթերու եւս: Մովի յատակէն դուրս բերուելէն յետոյ բուստի կակուղ մասերը կը մաքրուին եւ մնացած արժէքաւոր մասերը կը տեսակաւորուին:

Բուստի առեւտուրի գլխաւոր կեդրոնն է Նափոլիի հարաւը գտնուող Torre del Greco-ի մէջ: Վերջին չրջանին բուստեր կը ներածուին նաեւ Ճաբոնէն եւ Հավայեան կղզիներէն:

Բուստերը կարելի է ձեւաւորել սղոցներով, դանակներով, խարտոցներով եւ նախնական ծակիչ գործիքներով եւ քիչ անգամներ կը տաշուին երեսիկներով (facets) եւ կը գործածուին իրենց նախնական վիճակին մէջ:

Անոնցմէ կը պատրաստուին նաեւ մանր քանդակներ:

Բուստի միջին կարծրութիւնն է 3էն 4:

19.- ԳԱՒԱՐՁ

ԳԱՒԱՐՁ = (գերմ.) Kouartz, անգլ. quartz, ֆր. quartz:

Նոյն եւ նմանատիպ քիմիական կառոյցով հանքանիւթերը կը ներգրաւուին գաւարգային սիլիկոնային silicon) երկթթուակ խումբի մէջ հետեւեալ դասաւորումով՝

1. - Մեծաբիւրեղային գաւարգներ են՝ Մեղեսիկը (Amethyst), Աստղաքարը (Aventurine), Ժայռաբիւրեղը (rock crystal), կիտրոնաքարը (citrine), կանանչագատը կամ պրասաքարը (prase), բազէի աչքը (hawk's eye), գաւարգային կատուակնը (quartz cat's eye), ծխալի գաւարգը (smoky quartz), վարդագոյն գաւարգը (rose quartz), եւ վագրակնը (Տիգրի'ս (Tiger's eye):

2. - Մանրաբերեղային գաւարզներ են՝ Ագատը (Agate), բրածոյացած փայտը (fossilized wood), Ոսկեպարասը (chrysoprase), կարմրանիշ ագատը կամ արեւակնը (Heliotrope), Յասպիր-սը (jasper), Սարիդոնը (Cornelian), մամուկաւ ագատը (Moss Agate), եղնգաքարը (onyx), Ակնաքար կամ Սարդիոնը (sard):

Անկերպարան գաւարզներ են օպալային խումբը, որոնցմէ թանկարժէք արեւաքարը (արեւակն = opal), հրաբորբ արեւակնը եւ հասարակ Արեւակնը:

Բոլորի միջին կարծրութիւնն է 6½էն 7:

20.- ԳՈՃԱԶՄ ԿԱՄ ՊԵՐՈՉԱԿ

ԳՈՃԱԶՄ կամ ՊԵՐՈՉԱԿ (փերուզակ) = լատ. Augites (կապոյտ), (նոյնի կանանչը) Collaina, անգլ. Turquoise, ֆր. Turquoise:

Երկնակապոյտ, կանանչաւուն կապոյտ կամ խնձորագոյն կանանչ: Երփնագծի (streak) գոյն՝ սպիտակ: Նկատի ունենալ որ քարերու հիմնական գոյները՝ սպիտակ, անգոյն կամ մոխրագոյն են եւ անոնք իրենց գոյները կը ստանան ա՛յլ ազդակներէ, բնութեան մէջ իրենց կազմաւորման ընթացքին իրենց մօտ գոյութիւն ունեցող գոլնատու նիւթերէ:

Սոյն քարը անթափանց է եւ ծակոտէն: Անոր գոյգ անուանումները՝ գոճագմ եւ պերուզակ դժուար բացատրելի են: Հր. Աճառեանի Արմատական Բառարանի Ա. Հատորին մէջ (էջ 574) Գոճագմ քարը կը բնութագրուի որպէս Lapis-Lazuli (կամ լազուարթ, հաւանաբար հետեւողութեամբ Պլինիոս Աւագին, որ գոճագմը եւ լազուարթը նոյն քարը կը նկատէր, անգիտանալով անոնց քիմիական բաղադրութիւններուն տարբերութիւնը, թէ եւ անոնց տեսքի մէջ եւս բաւական զգալի մանրամասնութիւններ կան: Նկատի ունենալ որ Պլինիոս Աւագը (Pliny) ապրած է Ք. Ն. Ա. դարուն:

Այս քարի մասին կը գրէ նաեւ Անանիա Շիրակացին իր թանկարժէք եւ կիսաթանկարժէք քարերու ցուցակին մէջ «գաճագմն սպիտակ է եւ սեւ (սեւ)»: Գոճագմի սպիտակութիւնը կը բացատրուի իր երփնագծի գոյնով (սպիտակ): Հաւանաբար Շիրակացին տեսած ու նկարագրած է շատ բաց գոյնի անորակ գոճագմ մը (պերուզակ) եւ կամ իր տրամադրութեան տակ ունեցած է կրակի մէջ շիկացած եւ պաղելէն յետոյ արդէն անգոյն քար մը: Իսկ սեւ (սեւաւ) գոյնը որոշ գոճագմներու ունեցած «երակներն» են, որոնք սրճագոյն - սեւ են:

Գոճազմի մասին յստակօրէն կը գրէ նաեւ Հին կտակարանը (Ելից, ԻԸ, 19), ուր Ահարոնի լանջապանակին տասներկէ քարերը կը թուէ (զմրուէտ, սարդիոն, տպագիոն, կարկեհան, շափիղայ, յասպիս, ԳՈՃԱՁՄ, ագատ, սուտակ, յակինթ, բիւրեղ եւ եղունգ (եղնգաքար)։ (Գիրք Աստուածաշունչը Հին եւ նոր կտակարանաց, Թարգ. յուն. բնագրէն Հայր Ա. Բագրատունիի, Վենետիկ, 1860)։

Նոր կոտորուածքի ժամանակ կոճազմը ունի մոմային տեսք եւ որոշ մասերը ապակեման են։ Իր գեղեցիկ երկնակապոյտ գոյնը 250 սանթիկրատ շիկացման պարագային կը փոխուի անփայլ բաց կանանչի։ Գոճազմի գոյնին վրայ ժխտական ազդեցութիւն կ'ունենայ նաեւ լոյսը, քրտինքը, իւղերը եւ դիմաշարժարուժի նիւթերը (cosmetic), ինչպէս նաեւ ջուրի պարունակութեան կոտորուտը։ Զեռքերը լուալու պարագային անհրաժեշտ է գոճազմով ընդելուզուած մատանիները հանել, օճառի բացասական ազդեցութենէն խուսափելու համար։ Տաշելէ յետոյ քարի փայլեցման ընթացքը աւելի կը չեղտէ անոր գոյնը։ Անիկա աւելի կը կարծրանայ կերպրնկալ (plastic) նիւթի մէջ թաթխուելով։

Մաքուր կապոյտ գոյնի քարեր քիչ կը գտնուին եւ ընդհանրապէս ունին սրճագոյն, մոխրագոյն կամ սեւ երակներ։ Երբեմն հանքին մէջ դահանակի հետ կը խառնուին։

Գոճազմի լաւագոյն տեսակները կը գտնուին Հիւսիս-արեւելեան Իրանի մէջ, Նիշափուրի (Nischapour) մօտ։ Այլ հանքեր կան նաեւ Աֆղանիստանի, Աւստրալիոյ, Զինաստանի, Իսրայէլի, Թանզանիայի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ (վերջինները անորակ են)։

Եգիպտոսի Սինայի թերակղզիին հանքերը արդէն սպառած էին Քրիստոսէ 4000 տարի առաջ եւ անոնք մինչեւ ներկայիս իրենց գեղեցիկ կապոյտ գոյնը պահպանած են։ Լաւագոյն նըմոյշները կարելի է տեսնել Գահիրէի պատմութեան Թանգարանի Թուփ-Անիս-Ամոնի զարդերուն վրայ։

Գոճազմի ծակոտկէն ըլլալուն պատճառով, կարելի է անոր գոյնը լաւացնել անիլինային (aniline) ներկերով եւ պղինձի աղերով (copper salts)։ Կան նաեւ արուեստական միջոցներով պատրաստուած գոճազմներ։

Գոճազմի կարծրութիւնն է 2,60էն 2,80։

Եւրոպայի մէջ այս քարը ճանչցուած է turquoise անունով, որովհետեւ անիկա Թուրքիոյ ճամբով բերուած է հայ վաճառականներու կողմէ։

Միւթար Աբբայի նախաձեռնած «Հայկազեան Բառարան»ին Գոճազմը կը նկարագրուի որպէս «Թանկարժէք կապոյտ անթա-

փանց քար սեւ-սրճագոյն երանգներով», ինչ որ համապատասխան է ճշմարտութեան:

21.- ԴԱՀԱՆԱԿ ԿԱՄ ՄՈԼՈՇԱՔԱՐ

ԴԱՀԱՆԱԿ = յուն. Malakos, լատ. Malochitis, անգլ. Malachite, ֆր. Malachite: Կը կոչուի նաեւ Մոլոշաքար, թէեւ կը տիրէ այն ընդհանուր կարծիքը որ այս քարի անուանումը կը ծագի յունարէն Malakos = (կակուղ) բառէն, նկատի ունենալով անոր ցած աստիճանի կարծրութիւնը: Երբ սղոցեն, այնտեղ կ'երեւին բաց (լուսաւոր) եւ մուր կանանչի շերտեր, որոնք համակեղրոն են, ինչպէս նաեւ զուգահեռ գիծեր եւ ա'յլ ձեւեր: Միանուագ կանանչ գոյնի քարերը շատ հազուադէպ են: Կը գտնուին նաեւ դահանակներ, որոնք բնութեան զարմանալի կարգադրութեամբ դարերու ընթացքին աճած են կապոյտ գոյնի խաժաքարի (= Azurite) կցուած կամ նոյնի կեղրոնը: Տողերուս հեղինակը տեսած է նաեւ խաժաքար մը, որուն կեղրոնական մասին վրայ կազմուած էր դահանակ - կանանչ մը: Կը գտնուին նաեւ գոճազմի եւ ոսկեսիւնձի (= Chrysocolla) միախառնումներ էյլաթի քար (= Eilat) Սուէզի թերակղզիի արեւելեան ծովափին մօտիկ): Այսպիսի միախառնումներ հիացում եւ զարմանք պատճառելով կը բարձրացնեն քարին արժէքը:

Դահանակի համախումբ կտորներ կազմուած կ'ըլլան շատ փոքր բլրերոյներէ: Աւելի մեծ չափի բլրերոյներ շատ հազուադէպ եւ բարձր գին ունին:

Շատ հազուադէպ առիթներու նոր կտրուած դահանակի մասնիկներ թափանցիկ եւ փայլուն կ'երեւին, սակայն երբ կը յղկուին՝ այդ յատկութիւնը կը կորսուի եւ մետաքսային տեսք կը ստանայ: Դահանակը զգայուն է ջերմութեան եւ թթուներու, անուշադրակի (ammonia) եւ տաք ջուրերու: Յաճախ կը գտնուի կոշկոռացած (= nodulated) կլոր ձեւերով, խաղողաձեւ եւ չթաքարային (stalactitic) ձեւերով: Հազուադէպ է որ գտնուի պատեանի մէջ: Ան ընդհանրապէս կը գտնուի պղինձ պարունակող լուծոյթներու եւ պղինձի հանքերուն մօտ: Դահանակի ամենակարեւոր հանքավայրը կը գտնուէր Ուրալեան լեռներու մօտ՝ Սվերտլովսքի չրջանին մէջ, ուրկէ ռուս կայսրերը կը ստանային դահանակը, զարդարելու համար իրենց պալատներու պատերը եւ օգտագործելու խճանկարներու եւ հսկայ մարդահասակ անօթներու (vase) երեսպատման համար: Տողերուս հեղինակը այդպիսի անօթներէ տասնեակներ տեսած է Ս. Պետերսբուրգի էրմիտաժեան թանգարանին մէջ:

Այսօր լաւագոյն դահանակը կ'արտադրուի Զաիրի (Zaire) մէջ, ուր արտադրութեան որոշ մասը կը յղուի տեղւոյն վրայ, իսկ մնացածները կ'արտահանուին ա'յլ երկիրներ: Կան նաեւ դահանակի հանքեր Աւստրալիոյ, Զիլէի, Ռոտեզիայի եւ Արի-գոնայի (Ա.Մ.Ն.) մէջ:

Դահանակը շատ ժողովրդական էր հին Եգիպտոսի, Յունաստանի եւ Հռոմի մէջ, ուր կը գործածէին ոսկերչութեան, մասնաւորաբար հմայեակներու (amulets) եւ որպէս կանանց փոշի աչքերու շուրջ քսելու համար: Միջին դարերուն մարդիկ կը հաւատային որ դահանակը կ'օգնէր բուժելու սրտխառնուքը ու կը պաշտպանէր կախարչութեան դէմ ու վտանգներէ հեռու կը պահէր փոքր երեխաները: Կը գործածուէր նաեւ կանանց ներկերու պատրաստութեան համար:

Ներկայիս դահանակը կը գործածուի նաեւ զարդատուփերու երեսպատման եւ արձանիկներու քանդակման համար (Մեքսիքոյի մէջ):

Դահանակը չփոթել ա'յլ քարերու հետ դժուար է, նկատի ունենալով շերտերը, որոնք զայն յստակօրէն կը տարբերեն ուրիշ քարերէ:

Մէկ անգամ եւս Ա. Շիրակացին կը վկայէ այն մասին, որ դահանակը ծանօթ էր Հայաստանի մէջ երբ իր ցուցակին 13րդ քարի մասին կը գրէ «Դահանակ կանա(ն)չ առանց նշուղի»: Դժբախտաբար ան ոչինչ կ'ըսէ անոր աղբիւրին մասին, սակայն հաւանական է որ կը ներածուէր Ռուսաստանէն՝ Կովկասի ճամբով:

Դահանակի կարծրութիւնն է Մոհսի աստիճանաչափի համաձայն՝ 3½էն 4:

22.- ԴԻՈՊՍԻԴ

ԴԻՈՊՍԻԴ կամ ԵՐԿԱՏԵՍ անգլ. Diopside, ֆր. Diopside: Պայծառ եւ լուսաւոր կանանչէն մինչեւ մութ կանանչէ եւ քիչ անգամ նաեւ դեղինի միջեւ տարուբերող թափանցիկ կիսաթափանցիկ քար: Բաղկացած է կրածնային (calcium) նիւթէ եւ մագնէսի (magnesium) սիլիքատներէ (silicate):

Սոյն քարի ամենայայտնի բնական պահեստները կը գտնուին Պիրմանիայի, Հնդկաստանի, հարաւային Ափրիկէի, Ֆինլանտիայի, Իտալիոյ եւ Աւստրիոյ մէջ: Դիոպսիդի տարբերակներն են՝ Աստղային դիոպսիդը, կատուակն դիոպսիդը (Cat's eye diopside) եւ «զմրուխտի կանանչ» դիոպսիդը: Այս

քարին մեծ պահանջը կայ միջնադարյան շուկայի վրայ: Դիոպսիդի մանրիչակագոյն տարբերակի հանքերը կը գտնուին Փիէմոնթէի (Իտալիա) մէջ եւ իտալերէն կը կոչուի violace: Յաճախ կը շփոթուի հիտսենաքարի (hiddenite), ձիթաքարի (peridot), զմրուխտի (emerald) եւ իդոկրասի (idocrase) հետ:

F. Mohsի աստիճանաչափի համաձայն կարծրութիւնն է 5.5-ն 6:

23.- ԵՂՆՔԱՔԱՐ

ԵՂՆՔԱՔԱՐ = լատ. Chalcedonux, անգլ. Chalcedonyx, ֆր. Calcedoine:

Ծակոտկէն քար, որ զանազան միջոցներով կարելի է գունափոխել: Անոր մանրադիտային երանգները (fiber) զուգահեռ եւ ուղղահայեաց են: Եղնքաքարը ցոյց կու տայ մեծաբիւրեղային (macroscopical) շողարձակում չթաքարային (stalactitic), խաղողային եւ երիմնային ձեւեր:

Բնական եղնքաքարը ոչ-չերտաւոր է: Առատօրէն գոյու-թիւն ունի՝ Պրազիլի, Հնդկաստանի, Ուրուկուայի եւ Հայաստանի մէջ:

Անանիա Շիրակացիի քարերու ցուցակին մէջ «եղունգ»ը (կամ եղնքաքարը կը գրաւէ 12րդ տեղը՝ «եղունքն սպիտակ լերդագոյն» բնորոշումով: Սպիտակ բառով Շիրակացին շատ ճիշտ կը բնորոշէ սոյն քարին գոյնը: Սոյն քարէն պատրաստուած ուլունքներու շարքեր գտնուած են - Կարմիր Բլուրի - պեղումներէն: Այս հանքանիւթը գործածուած է նաեւ Վասպուրականի 18րդ դարու ոսկերչութեան մէջ (նմոյշ 6492, Երեւանի պատմական թանգարան):

Կարծրութիւնն է 6½-էն 7:

24.- ԵՐԻԿԱՄԱՔԱՐ

ԵՐԻԿԱՄԱՔԱՐ = լատ. Nephritis, անգլ. Nephrite, ֆր. Nephrite: Այս քարը ընդհանրապէս կանանչ է եւ քիչ անգամ մոխրագոյն, սպիտակ, դեղնաւուն, կարմրաւուն կամ բիծերով:

Իր անթափանց վիճակը արդիւնքն է իր քիմիական բաղադրութեան, կազմուած՝ կրածիւնէ, մագնէսէ եւ երկաթէ:

Երկամաքարը առատօրէն կը գտնուի Չինաստանի ընդերքին եւ գետերու մանրախիճերուն մէջ: Սիպերիոյ Պայքալ լիճի

արեւմտակողմը կայ կանանչ տեսակը, որ կը կոչուի ռուսական յասմին (jade): Նոր Զելանտան, Աւստրալիան, Պիրմանիան, Պրազիլը, Գանատան եւ Մեքսիքոն եւս ունին նոյնի ցածորակ տեսակը:

Անցեալին այս քարը կը տաշուէր (կը յղկուէր) գաւարզի փոշիով, սակայն ներկայիս կը գործածուի աղամանդի փոշին: Գլխաւոր յղկումի կեդրոններն են Կանդոն (Canton), Փեքին եւ Հոնկ-Բոնկ քաղաքները:

Այս քարին հետ կը գործածուի նաեւ Թափանցիկ յասմին, որոնց միջեւ կը դրուի կանանչ խէժ, որպէսզի երկվամաքարը երեւի որպէս կայսերական յասմին (jade):

Կարծրութիւնն է 6½:

Այս մասին Շիրակացին կը գրէ իր քարերու ցուցակին մէջ (26րդ տեղը) «Միւս յասպիս» «Թխագոյն կանանչ»: Հաւանական է որ այն ատեն կը ներածուէր Զինաստանէն:

25.- ԵՐԿՆԱՔԱՐ

ԵՐԿՆԱՔԱՐ = լատ. Carlestinus, անգլ. celestite կամ celestine, ֆր. celestine:

Թափանցիկ, կապտաւուն ճերմակ, անգոյն: Ֆր. Մոհսի կարծրութիւն 3½էն 3: Յատուկ ծանրութիւն՝ 3,97էն 4,00: Ուղիղ-տարանկիւնային (Orthorhombic): Ապակեփայլ, հերձական կորիզի հարթութիւնները (on cleavage planes) մարգարտանման փայլով, դիւրաբեկ:

Հազուադէպ քար մըն է գոհար-քարեր հաւաքողներու համար:

26.- ԵԻԿԼԱՍ

ԵԻԿԼԱՍ կամ ՔԱՋԱԲԵԿ = յուն. Euklasis, անգլ. Euclase, ֆր. Euclase: Եւկլասի քիմիական բաղադրութիւնը բիւրեղային ալիւմինի գայլախազ silicate) է, Թափանցիկ պայծառութեամբ:

Եւկլասը շատ հազուադէպ քար մըն է, որուն տաշման ընթացքը շատ դժուար է իր կատարեալ հերձատուութեան պատճառով (cleavage = ճեղքում): Ունի փայլուն մակերես: Կը գտնուի Թանձրաքարերու մէջ pegmatite), ինչպէս նաեւ երկրորդական պահեստներու եւ երկրաքարերու (geodes) մէջ: Գլխաւոր բնական պահեստը կը գտնուի Պրազիլի մէջ, ինչպէս նաեւ Հնդկաստանի,

Ռոտեզիայի, Թանզանիայի, Ռուսաստանի եւ Զայիրի (նախկին Պելճիքական Congo) մէջ: Քարը կարելի է չփոթել ծովագմբուկների (Aquamarine), բիրեղի (beryl) եւ հիտտենաքարի հետ (զըմբուկների դեղնաւուն կանանչ թափանցիկ քար):

Եւկլասը յաճախ անգոյն կամ ծովականանչ եւ երբեմն նաեւ բաց կապոյտ է:

Կարծրութեան աստիճանն է $7\frac{1}{2}$:

27.- ԶԻՐԿՈՆ ԿԱՄ ԺԱՐԳՈՆ

Զիրկոն կամ ԺԱՐԳՈՆ = լատ. Zirconium, անգլ. Zircon, ֆր. Zircon:

Այս գեղեցիկ քարը օգտագործուած է հին դարերէն ի վեր: Իր անունին ծագումը անյայտ է: Իր բեկբեկիչ յատկանիշով եւ ուժեղ ցրուածքով (լոյսի) անիկա ունի մեծ եւ ուժեղ բոցանման փայլ: Զգայուն է հարուածներու եւ ճնշումի: Իր եզերքները դիւրութեամբ կը վնասուին, այս պատճառով անոր յղկումը շատ վտանգաւոր է: Ունի շողարձակ (radioactive) տարրեր, որոնք կը պատճառեն ֆիզիքական յատկութիւններու լայն այլազանութիւն:

Այն զիրկոնները, որոնք բարձր կը գնահատուին իրենց տեսողական (optical) յատկութիւններուն համար, կը նկատուին նորմալ կամ «բարձր» զիրկոն, իսկ քիչ արժանիք ունեցողները «ցած» զիրկոն: Շողարձակ տարրերու պատճառած փոփոխութիւնները կանանչ զիրկոններու վրայ այնքան յառաջացած են՝ որ այդ քարերը անկերպարան կը նկատուին:

Իր գոյներն են՝ անգոյն, դեղին, գորշ, նարնջագոյն, կարմիր, մանիշակագոյն, կապոյտ կամ կանանչ: Այս կիսաթափանցիկ քարին կարծրութիւնն է $6\frac{1}{2}$ էն $7\frac{1}{2}$:

28.- ԶՄՐԽՏԱՔԱՐ

ԶՄՐԽՏԱՔԱՐ = լատ. Smaragdus, անգլ. Smaragdite, ֆր. Smaragrite:

Մարգագետնէն մինչեւ գմբուկների կանանչ տարուբերող գոյն: Մոհսի կարծրութիւնը $6\frac{1}{2}$: Նտուութիւնը՝ 3,25: Ճաճանչաքարի տարբերակ (actinolite) մը, որ ոչ մէկ կապ ունի գմբուկների հետ: Երբեմն արուեստականօրէն պատրաստուած գմբխտաքարերը սխալմամբ նոյն անունով կը կոչուին:

Անանիա Շիրակացիի ցուցակին 24րդ տեղը կը գրաւէ զմարտաքարը. «Սմարակտոս, որ է զմրուխտ կանանչ»: Եթէ Շիրակացին յաջողած է նոյն գոյնի երկու քարերու՝ զմրուխտի եւ զմարտաքարի տարբերութիւնը ըմբռնել առանց քիմիական քնննութեան, - որ գոյութիւն չունէր Է.րդ դարուն - կրնանք պատկերացնել թէ ինչ խորաթափանց մտքի տէր անձ մը եղած է: Նոյնիսկ ներկայի գիտական յառաջդիմութեամբ՝ չատեր այդ տարբերութիւնը չեն կրնար նշմարել:

29.- ԶՄՐՈՒԽՏ

ԶՄՐՈՒԽՏ = լատ. Esmeralda, անգլ. Emerald, ֆր. Eme-raude:

«Հաճելի է դիտել կանանչ արօտավայրեր, անտառներ եւ գունաւոր ծաղիկներու զանազան տերեւներ, սակայն զմրուխտի հանգստացուցիչ կանանչը մեզի կը հայթայթէ աւելի աշխոյժ հմայք մը»: Վերոյիշեալ բառերով էր որ Պլինիոս կը գովերգէր բիրադկներու ամէնէն ազնուականը՝ զմրուխտը: Սակայն ան չէր գիտեր զմրուխտի շքեղափայլութեան պատճառը եւ իրեն կը պակսէր գիտական պարզ բացատրութիւնը՝ թէ քրոմային թթուն էր որ կ'արտադրէր զմրուխտի աննման կանանչը: Միայն այն բիրեղակները, որոնց գունատու նիւթը քրոմն է՝ արժանի են զմրուխտ կոչման: Գրոմի ամենազոյզն հետքերը բաւական են արտադրելու շատ յատկանշական այս կանանչը, այնքան տարբեր այն կանանչէն, որ իր գոյնը կը պարտի երկաթին, ուրիշ բիրադկներու մէջ: Գոյնի ուժգնութիւնը կախում ունի քրոմի պարունակութենէն: Երկաթի եւ վանատիոնի (vanadium) տարբերը, որոնք յաճախ կ'ընկերանան քրոմին, կու տան դեղին եւ կապտաւուն երանգներ: Սոյն ծայր աստիճան հարուստ երանգապնակին մեղմ փաղփիւնները (chatoieement) կը փոխակերպուին տժգոյն արեւազոյն կանանչէն մինչեւ մեւամաղձոտ եղեւնիի կանանչը: Ամենագեղեցիկ եւ ամէնէն յարգի գոյնը գարնանային դալար խոտերու ցօղի խոնաւութեամբ պատուած կանանչն է, սաստիկ պայծառ կանանչ մը, որ իր բնական գոյնէն ոչինչ կը կորսնցնէ տօնական սրահի մը արուեստական լոյսերուն տակ:

Բիրեղիոնի (beryllium) կայծքարատի (silicate) եւ ալիւմինիոմի հիւլէական կառոյցին մէջ քրոմային թթուն կը փոխարինէ ալիւմինային ժանգը: Անիկա աւելի ծաւալուն է քան ալիւմինը եւ այս պատճառով կը նուազեցնէ զօդման ոյժը բնական-ծքարի (silice) օղակներուն միջեւ եւ այսպէս քարը աւելի դիւ-

րաբեկ կը դառնայ: Այս պատճառով է որ զմրուխտը, հակառակ իր 7,5էն 8 կարծրութեան, աւելի զգայուն է մեքենական ազդակներու քան ուրիշ նոյն կարծրութեամբ հանքանիւթերը: Զմրուխտի հետ անհրաժեշտ է վերաբերիլ եւ ունենալ մեծագոյն զգուշութիւնը: Իւրութեամբ յառաջացող ներքին ձգտումները կը նպաստեն ներփակումներու (inclusion) յառաջացման, այնպէս որ մէկ քարաթէն աւելի ծանր կշռող շատ մաքուր զմրուխտները երազային (utopie) աշխարհին մաս կը կազմեն: Հաճոյքով կարելի է դիտել գեղեցիկ ներփակումները, որոնք կը փայլին զմրուխտի ներքնամասին մէջ փոքրիկ արեւներու նման: Ներփակումները եւ ա՛յլ խորհրդաւոր ձեւերը քարի ներքնամասին մէջ այլազան բնոյթներ կը կրեն: Յաճախ անոնք շատ նուրբ «ջրանցքներ» են, որոնք կը պարունակեն քիչ մը հեղուկ կամ օձապտոյտ (զիկզակ = zigzag) խռոչներ, ուր հեղուկին մէջ կը լողայ կազի պղպլակ մը կամ շատ մանր աղի բիւրեղ մը: Այս վկանները յաւիտեանս բանտարկուած են սոյն հարուստ թաքըստոցին մէջ իրենց կազմաւորման ժամանակ: Ներփակումները յաճախ բիւրեղներ են մայր ժայռէն առնուած կամ «մտերիմ» յարաբերութեան մէջ են հիւրընկալ բիւրեղին հետ: Անոնք փրփուրի տեսք ունին եւ այս է պատճառը «պարտէզ» արտայայտութեան, որ կը բնորոշէ դալարազարդ հովանոցաձեւ տեսքը, չըջապատուած լոյսով:

Զմրուխտը ունի այն նոյն ֆիզիքական յատկանիշները, ինչ որ ունին բիւրեղականներու խումբի միւս քարերը: Տկար բեկբեկումները (réfringence) կ'օգնեն զմրուխտի կանանչին, անոր տալով հագասաւէտ տեսք մը:

Զարմանալի չէ որ սոյն գոհարը նպաստած է խառնելու առասպելը՝ պատմութեան: Յուլիոս Կեսար զմրուխտներ կը հաւաքէր իրենց բուժիչ յատկութիւններուն համար: Նոյնիսկ այսօր զմրուխտը որոշ սուտանուն-բժշկական գրականութեան մէջ կը յիշուի որպէս «փրկութեան քար»: Ամերիկացիի մը պատկանող 225 քարաթնոց զմրուխտ մը կը կրէ Յուլիոս Կեսարի անունը: Շառլմանյի (Charlemagne), ինչպէս նաեւ Լոմպարտացի թագաւորներու թագերը ընդելուզուած էին զմրուխտներով: Իրլանտայի Հենրիկոս Բ. թագաւորը, իր օծման օրը, 1171ին, որպէս նուէր ստացաւ արտասովոր զմրուխտ մը, որպէս խորհրդանիշը իր իշխանութեան: Միջին դարերուն զմրուխտները շատ հազուադիւստ եւ սուղ էին, որովհետեւ միայն երկու հանքեր՝ Եգիպտոսի Ճեպել Սիքայթ (Djebel Sikait) հանքէն եւ Աւստրիոյ հապաչ հովիտէն կը ստացուէին: Սակայն կացութիւնը փոխուեցաւ երբ նուաճողներ՝ Գորթէզ (Cortez) եւ Փիցցարո (Pizzaro)

ԺԶ-րդ դարուն դէպի Եւրոպա արտածեցին Ազթէքներու (Aztec) եւ ինքաներու (Inca) պալատներէն եւ տաճարներէն կողոպտուած մեծաքանակ զմրուխտներ: Ժամանակի քրոնիկագիր մը կը գրէ հաւու հաւկիթի մեծութեամբ զմրուխտի մը մասին, որ բնիկները կը պաշտէին որպէս աստուածուհի: Վիեննայի գանձատունը կը հարստանայ 12 հզմ. բարձրութեամբ անօթով (vase) մը, որ քանդակուած է միակտուր զմրուխտի մը մէջ, 2205 քարաթ կշիռով: Անօթը գնուած է ԺԶ. դարուն Հապսպուրկներու Habsbourg) արքայական ընտանիքին կողմէ: Ֆրանսայի էօթենի (Eugénie) կայսրուհիին գոհարաշարքը աճուրդով ծախուեցաւ Զուիցերիոյ Պերն (Berne) քաղաքին մէջ, քանի մը տարի առաջ: Նափուէն Գ.ի սոյն նուէրը ընդելուզուած էր ինը խոշոր զմրուխտներով, որոնց ամէն մէկը կը կշռէր 14էն 23 քարաթ: Ամենահարուստ զմրուխտներու հաւաքածոն կը զարդարէ Անտեան երկրի թագուհի Ս. Կոյս Մարիամի արձանին թագը, որ առաջին անգամ ցուցադրուեցաւ Եւրոպայի մէջ 1968ի Սեպտեմբերին: Թագը նուիրուած էր Գոլոմպիայի Փոփայան (Popayan) քաղաքի բնակիչներուն կողմէ, իրենց երախտագիտութիւնը յայտնելու համար Աստուածամօր, նկատի ունենալով որ իրենց խնայուած էր ժանտախտի երկարատեւ համաճարակի ընթացքին: 24 ոսկերիչներ աշխատած էին 6 տարի, առանց ընդմիջումի կերտելու համար միաճոյլ ոսկիի կտորի մը վրայ նրբօրէն քանդակուած զարդերը Անտեան թագին: Այս գոհարը, աշխարհի ամենաթանկարդէքը, իր չեղճական հանդիմանը գտաւ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Թագը զարդարուած է 453 մեծ եւ միջակ զմրուխտներով, որոնց ընդհանուր կշիռքն է 1521 քարաթ: Ներկայիս, 1էն 2 քարաթնոց որակաւոր զմրուխտի մը քարաթը կը գնահատուի մօտաւորապէս 4000 տոլար:

Նմանօրինակ գանձերու տիրացումը միշտ դժուար եղած է: Տանջանքի եւ մահուան սպառնալիքները չէին յաջողած յաղթահարել ինքա (Inca) քուրմերու գաղտնապահութիւնը եւ անոնք երկար ժամանակ չէին յայտնած զմրուխտի հանքերու գաղտնի վայրերը: Ընդհակառակը, իրենց վրէժի ծարաւէն մղուած, քանդած էին բոլոր յայտնի զմրուխտի հանքերը եւ անոնց հետքը կորսնցուցած աւելի քան երեք դարեր: Յետագային միայն պատահականութիւնն էր որ օգնեց գտնելու Մուզոյի (Muzo) հանքերը, որոնք ամէնէն հարուստներն էին: Միայն Ի. դարու սկզբին էր որ գտնուեցաւ Չիվորի (Chivor) հանքը, ինչպէս նաեւ գանազան երկրորդական հանքերը:

Այս կանանչ եւ խորհրդաւոր քարին հրապոյրը եւ փառքը աւելի կը մեծնան, երբ մտածենք որ անոր կազմաւորումը տեւած է միլիոնաւոր տարիներ:

Գոլոմպիայի Չիվորի շրջանի հանքերու զմրուխտները կը ստացուին կերպարանափոխ (metamorphique) մայր ժայռէ մը: Անիկա կ'երեւի երակներու ձեւով, որոնք յաճախ կը լայննան որպէս կարեւոր խոռոչներ: Զմրուխտները այնտեղ կ'աճին ազատօրէն եւ կը կազմեն գեղեցիկ բիրեղներ:

Ուրալի հանքերը, որոնք ամէնէն կարեւորներն էին Գոլոմպիականներէն յետոյ եւ արդէն դադրած են արտադրելէ, կը գտնուին Սիպերիոյ կողմը Ուրալեան լեռնաշղթային, Սվերդլովսք քաղաքի հիւսիս-արեւմուտքը (այժմ վերանուանուած Եկատերինպուրկ), ուր վերջին Նիքոլա Բ. Յարի ընտանիքը սպաննուեցաւ 1918ի Յուլիս 17-18ի գիշերը: Կ'ըսուի թէ 1831ին այնտեղ գտնուած է, փոթորկալից գիշերէ մը յետոյ, մեծ քանակութեամբ զմրուխտներ, տապալած ծառի մը արմատներուն միջեւ:

Զմրուխտը այն հագուազիւտ քարերէն է, որ կը քաղուի մայր ժայռի ներսէն: Զմրուխտներու ոչ սովորական բաժանումը թոյլ չի տար պարզ գնահատութիւն մը երակներու եւ խոռոչներու (cavité), որոնք անկանոնաբար բաժնուած են: Անհրաժեշտ է ամբողջ ժայռը կոտրել որպէսզի հանդիպինք, երբեմն, հարուստ կերպով զարդարուած բիրեղներու: Հանքագործները հողին մէջ կը հրեն երկաթեայ ձողի մը ծայրը, իսկ միւս ծայրը կը ծառայէ հողի մէջ մտնելով պայթեցնելու ծանր երկաթը:

Ամէնէն արդիական մեթոտները մուտք գործած են Թրանս-վալի Գոպրա-Սոմըրսէթ (Cobra-Somerset) հանքին մէջ: Այնտեղ ժայռերու կտորները կը տեղաշարժուին ականներով կամ երկաթեայ ձողերով եւ կը փոխադրուին մեքենական միջոցներով: Յետոյ ժայռի կտորները կ'անցնին փշրող ուժեղ մեքենաներու մէջէն դէպի մեծ եւ հուժկու լուացարաններ, ուր անոնք երկարատեւ ցնցումներու կ'ենթարկուին մինչեւ որ զմրուխտի բիրեղները անջատուին ժայռի կտորներէն: Ժայռի եւ զմրուխտի սոյն խառնուրդը կ'անցնի թաւալող գորգերու վրայէն, ուր սուր աչքերով բանուորներ կ'ընտրեն զմրուխտները: Լուացուելէ յետոյ զմրուխտները կ'ընտրուին տեսակաւորման համար, ցոյց տրուելու յաճախորդներուն, որոնք, որոշ գիններով կը ծախեն ոսկերիչներու, յաճախ ապահովելով մեծ շահեր:

Նախապաշարումը զմրուխտի շուրջ հիւսած է քմահաճոյքով լեցուն առասպելներու փունջ մը: Հմայիչ քար մը վերջապէս, որ մարդոց թոյլ կու տայ քիչ մը երջանկութիւն ճաշակել այս աշխարհի մէջ:

Անանիա Շիրակացիին իր թանկարժէք քարերու ցուցակին մէջ 1ը կը յիշէ զմրուխտը՝ «զմրուխտն կանանչ է եւ լուսաւոր»:

Նրեւանի երկրաբանական թանգարանին մէջ տեսած եմ Հայաստանի ընդերքէն արտահանուած զմրուխտի նմոյշներ, որոնց հանքավայրը կը գտնուի Իջեւանի մօտերը: Հաւանաբար Շիրակացին տեղեակ էր այդ մասին եւ իր ցուցակի առաջին տեղը յատկացուցած է զմրուխտին: Ներկայիս եւս թանկարժէք քարերը տեղ կը գտնեն Հայաստանէն արտածուած ապրանքներու ցուցակին մէջ, ինչպէս նաեւ ոսկին:

Զմրուխտի կարծրութիւնը, համաձայն Ֆ. Մոհսի աստիճանաչափին 7½էն 8 է:

30.- ԶՆԿԱՔԱՐ

ԶՆԿԱՔԱՐ = անգլ. Sphalerite, ֆր. Sphaléride: Թափանցիկ եւ կիսաթափանցիկ հանքանիւթ, սովորաբար՝ դեղին, կանանչ եւ անգոյն: Հազուադէպ սաթի գոյնի զնկաբարը կը կոչուի «մեղրախառն», իսկ կարմիրը՝ «յակնթախառն»: Բաղադրութիւնն է՝ զինկ եւ ծծմբիտ:

Տաշելը շատ դժուար է իր արտասովոր կարծրութեան պատճառով: Կը գտնուի Սպանիոյ Սանթանտէրի (Santander) չրջանին մէջ: Երբեմն կարելի է չփոթել ուրիշ դեղին քարերու եւ անգոյն ադամանդի հետ: Ծորնականութիւնը (fluorescence) սովորաբար դեղին-նարնջագոյն կամ կարմիր: Կը կոչուի նաեւ զինկի խառնուրդ:

Զնկաքարի կարծրութիւնն է 3½էն 4, համաձայն Ֆ. Մոհսի կարծրաչափին:

31.- ԶՈՅԻՍԱՔԱՐ

ԶՈՅԻՍԱՔԱՐ Այսպէս կոչուած յայտնի հաւաքոյ (collector) Պարոն Zois von Edelsteinի անունով (1747-1819): Անգլ. Zoisite, ֆր. Zoisite:

Zoisite հանքանիւթը յայտնաբերուած է 1805 թուին Աւստրիոյ Ալպեան լեռներու չրջանին մէջ: Նախապէս անիկա կը կոչուէր ուրիշ անունով եւ միայն վերջերս էր որ նկատուեցաւ գոհարաբար մը:

1954ին կանանչ քար մը, սեւ ներփակումներով եւ լայն, գլխաւորաբար անթափանց յակինթներ գտնուած էին Թանգանիայի մէջ: Իր գոյնի հակադրութեան պատճառով, շատ ազդեցիկ գոհար մը եւ զարդարանքի քար մը նկատուեցաւ: Տեղական

լեզուով գայն Մասայ (Masaï) կանանչ կոչեցին: Գիտականորեն անիկա Զոյիսաքար կամ Zoisite Amphibolite է: 1967-ին ի վեր շափիւղայի գոյնով Թանզանաքարը գտնուեցաւ եւ վերջերս գունաւոր եւ անգոյն Զոյիսաքարեր, գոհար (gem) որակի յայտնաբերուեցան: Խիտ կարմիր տեսակը կը կոչուի Thulite:

32.- ԹԱՆԶԱՆԱՔԱՐ

ԹԱՆԶԱՆԱՔԱՐ = լատ. Lapis Tanzania, անգլ. Tanzanite, ֆր. Tanzanide:

Թանզանաքարը իր անունը ստացած է վերջին յիսնամեակին Նիւ Եորքի հռչակաւոր գոհարավաճառներէն՝ Tiffanyի (Թիֆանի) կողմէ, նկատի ունենալով որ յայտնաբերուած է Թանզանիայի մէջ: Գոյնը խառնուրդ մըն է շափիւղայի կապոյտի եւ մեղեսիկի (amethyst) մանիշակագոյնի, թէեւ երբեմն կարելի է հանդիպիլ Թանզանաքարերու, որոնց գոյները կը հակին դէպի մէկ կամ միւս կողմը: Վերոյիշեալ անունը (Tanzanite) ընդունուած է ոսկերչական շուկայի մէջ, սակայն գիտական միջավայրի մէջ անիկա կը կոչուի Zoisite: Լաւորակ Թանզանաքարերը, բնական լոյսի տակ, մուժ ծովակապոյտէն շափիւղայի կապոյտ կ'երեւին, իսկ արուեստական լոյսի տակ՝ մեղեսիկի մանիշակագոյն:

Երբ սոյն քարը շիկացուի 400-500 սանթիկրատ տաքութեամբ, անոր դեղնաւուն-թուխ երանգները կ'անհետանան եւ կապոյտ գոյնը կը խորանայ:

Գտնուած են նաեւ Թանզանաքարեր՝ խառնուած կատուակնի հետ (cat's eye): Նոյն հանքավայրի մէջ գտնուած են նաեւ այլազան քարերու հետ հետաքրքրական խառնուրդներ:

Հրապարակի վրայ կան ապակիով կեղծուածներ, ինչպէս նաեւ կրկնոցներ (doublets), կազմուած իրարու փակցուած երկու շերտերէ, որոնց միացնող սոսինձը Թանզանաքարի գոյն ունի: Կարելի է սխալմամբ այս քարը չփոթել շափիւղայի եւ կապոյտ մանիշակագոյն կորինտոնի (corundum) հետ:

Թանզանաքարի քիմիական բաղադրութիւնը կրածիւնի ալիւմինային սիլիկատէ (silicate) կազմուած է:

Կարծրութիւնն է 6½-էն 7:

Թանզանաքարը Թափանցիկ է:

33.- ԹԵՐԹԱՔԱՐ

ԹԵՐԹԱՔԱՐ = լատ. Lapis folium, անգլ. Petalite, ֆր. Petalide:

Անգոյն կամ վարդագոյն թափանցիկ քար, երբեմն կիսա-
թափանցիկ: Գիմիական բաղադրութիւն՝ լիթիումի երկբնած-
խատ, ալիւմինային սիլիքատ:

Ապակեփայլ հերձատուրիւն (cleavage) եւ մարզարտային
չքեղուրթիւն ունի: Կան թերթաքարի կատուակներ: Կը գտնուի
Արեւմտեան Աւստրալիոյ, Պրագլիլի, Շուետի եւ Նամիպիայի
մէջ: Կը չփոթուի ա՛յլ անգոյն քարերու հետ:

Կարծրութիւնն է 6էն 6½:

34.- ԹՈՒԼԻԻՔԱՐ

ԹՈՒԼԻԻՔԱՐ = լատ. Thule կամ Thyle, անգլ. Thulite, ֆր. Thulite:

Չոյխաքարի (Zoisite) խիտ կարմիր տեսակ մըն է: Առաջին
անգամ գտնուած է Նորվեգիոյ մէջ: Վերջերս յայտնաբերուած է
նաեւ Արեւմտեան Աւստրալիոյ եւ հարաւային Ափրիկէի մէջ: Կը
գործածուի որպէս կառափնուկ (գլխօն = cabochon) եւ պճնա-
կան (զարդանկու = ornamental) քար: Կարելի է չփոթել վար-
դաքարի (rhodonite) հետ:

35.- ԻԴՈԿՐԱՍ

ԻԴՈԿՐԱՍ = անգլ. idocrase, ֆր. idocrase:

Զիթապտուղի (կամ ձէթի) կանանչ կամ դեղին-գորշագոյն
թափանցիկ, նաեւ կիսաթափանցիկ քար: Կազմուած է բարդ
կրածինէ եւ ալիւմինիումի սիլիքատէ:

Հանքերը կը գտնուին Գանատայի, Ռուսիոյ, Միացեալ Նա-
հանգներու եւ Իտալիոյ մէջ: Առաջին անգամ գտնուած է Վեսուվ
(Vesuve) լեռան վրայ, անուանելով նոյն անունով: Կը չփոթուի
Ադամանդակերպի (demantoid) հետ, ինչպէս նաեւ դիօպսիդի
(diopside), մակատի (epidote), ձիթաքարի (peridot), ծխալի գա-
լարդի (smoky quartz), վանաքարի (տուրմալին = tourmaline) եւ
զիրկոնի հետ:

36.- ԼԱՊՐԱՏՈՐԱՔԱՐ

ԼԱՊՐԱՏՈՐԱՔԱՐ Լապրատորէն արտահանուած, լատ. Labradorite, անգլ. Labradorite, ֆր. Labradorite կամ Pierre du Labrador:

Մուր մոխրագոյնէն մոխրագոյն սեւի միջեւ տարուբերող քար համեմուած ուրիշ գոյներու խաղով: Անթափանց է: Քիմիական բաղադրութիւնն է՝ նադրոն (sodium), կրածին (calcium) եւ ալիւմինիումի սիլիքաթ:

Սոյն քարի անունը առաջացած է Գանատայի Լապրատոր թերակղզիէն, ուրկէ գտնուած է առաջին անգամ 1770ին: Քարին վրայ կ'երեւի գոյներու խաղ մը (labradorescence), որ կրնանք կոչել լապրատորականութիւն իր փայլուն մետաղային չլացումով, յաճախ կապոյտ եւ կանանչ: Զգայուն է ճնշումի դէմ:

Կ'արտահանուի Գանատայէն, Մատակասքարէն, Մեքսիքոյէն, Ռուսաստանէն եւ Միացեալ Նահանգներէն:

1940ական թուականներուն լապրատորաքարի բնական պահեստներ յայտնաբերուած են Քարելիայի մէջ (Ֆինլանտա), որոնք մասնաւորաբար լաւ կը ցուցադրեն լուսապատկերային գոյնը (քարի): Այս քարերը միջազգային առեւտուրի մէջ կ'առաջարկուին որպէս լուսապատկերաքար (ոգիի իմաստով = spectrolite) եւ կը գործածուին որպէս վզնոցի ուլունքներ, կըրծքազարդեր, մատանիներ եւ ա'յլ իրեր:

Մատակասքարը կ'արտադրէ լապրատորաքար-լուսնաքար մը շատ ուժեղ լապրատորափայլով: Նաեւ վերջերս անգոյն եւ դեղին-գորշ լապրատորաքարեր կ'արտադրուին Աւստրալիայէն, որոնք բնական յարմարութիւն ունին երեսիկներով պատշաճօրէն տաշուելու:

Կարծրութիւնն է 6էն 6½:

37.- ԼՈՒՍՆԱՔԱՐ

ԼՈՒՍՆԱՔԱՐ = անգլ. Moonstone, ֆր. Pierre de lune:

Լուսնաքարը ունի պղտոր թափանցկութիւն մը եւ անգոյն, դեղին ու մուսլ փայլ մը: Իր քիմիական բաղադրութիւնը փոթասիւումի եւ ալիւմինի սիլիքաթներէ կազմուած է:

Իր կապոյտ-սպիտակ մուսլութիւնը կը պարտի իր կառոյցին, որմէ կրնայ նաեւ գոյնալ կատուակն լուսնաքար: Շատ զգայուն է ճնշումի դէմ: Կարեւոր հանքերը կը գտնուին Սրի Լանքայի, ինչպէս նաեւ Աւստրալիոյ, Պիրմանիայի, Պրագիլի,

Թանգանիայի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Կը ձեւաւորուի կառափնուկ (cabochon) ձեւով: Կարելի է գայն չփոթել շիկացման ընթացքէ անցած մեղեսիկի (Amethyst), եւ քաղկեդոնաքարի հետ: Կան նաեւ ալբաքար (albite) լուսնաքար եւ լապրատորաքար - լուսնաքար տեսակները: Կարծրութիւնն է 6.5-7:

38.- ԼՐՋԱՔԱՐ

ԼՐՋԱՔԱՐ = լատ. Lapis caeruleus, անգլ. lazulite, ֆր. lazulite կամ lazuli:

Լրջաքարի գոյնն է մուր կապոյտէն մինչեւ կապոյտ սպիտակ: Ունի գոյնի բազմաթիւ տարբերակներ, որոնք կը տարուբերին անթափանցէն մինչեւ թափանցիկ:

Հազուադիւպէս քար մըն է, ապակեման փայլով: Կը գտնուի Պրագիլի, Հնդկաստանի, Մատակաքարի, Միացեալ Նահանգներու, Աւստրիոյ եւ Շուեդի մէջ: Երբեմն կը չփոթուի Ազիւրաքարի հետ:

Կարծրութիւնն է 5.5-6: Պէտք է չփոթել lapis-lazuliի հետ, որ երբեք թափանցիկ չէ:

39.- ԽԱԻԱՔԱՐԵՐ

ԽԱԻԱՔԱՐԵՐ = լատ. lapis tabulatum, անգլ. layer stones, ֆր. pierres à couche:

Պատկերները բազմաթիւ խաւերէ կազմուած նիւթեր են, որոնք կը գործածուին գոհարաքարերու փորագրութեան արուեստին մէջ, որ կը կոչուի քանդակագրութիւն (glyptography): Սովորաբար այս նիւթը կը կտրուի (կամ կը տաշուի) ազատներէ, զուգահեռ շերտերով, ընդհանրապէս երկու խաւերէ (layers) բաց-գոյնի շերտ մը մուր գոյնի շերտի վրայ: Պրագիլը կը հայթայթէ լաւագոյն հում նիւթը, սովորաբար երկու խաւերով եւ երբեմն նաեւ երեք: Շատ մը գլուխգործոցներ շինուած են հինգ-հինգ խաւերէ կազմուած նիւթերով: Շատ խաւերէ կազմուած փորագրութիւնները հազուադիւպէս են:

Սեւ գոյնի առաջին խաւի եւ սպիտակի երկրորդ խաւի զուգադրութիւնը կը կոչուի Onyx (Օնիքս) (Յունարէն = եղունգ, իր կիսաթափանցկութեան համար):

Սարդեղունգի (Sard-onyx) պարագային, հիմքը թխագոյն է, իսկ Սարիզոն (cornelian) onyxը ունի կարմիր հիմք: Օնիքս

անունը կը տրուի նաեւ միազոյն քաղկեղոնաքարին (օրինակ՝ սեւ օնիքսին): Ասիկա պէտք է չփոթուի օնիքս մարմարիոնի հետ, որ իսկական եղնքաքար (օնyx) մարմարիոն է, բայց «այդպէս» կը կոչուի:

Այդ կապտաւուն մոխրագոյնը կ'արտադրուի վերնախաւի նուրբ սպիտակ շերտով, բաշխումով լոյսի եւ կիսաթափանցկութեան սեւ հեռանկարի (background): Այսպիսի խաւաքարեր երբեմն կը կոչուին Նիքոլօ (niccolo): Այս քարերու պահանջը կայ մատանի կնիքներու համար, այնտեղ քանդակելու սկզբնատուեր եւ զինանշաններ: Փորագրութիւնները, որոնք ունին ժրխտական պատկերներ, ինչպէս կնիքի համար, կը կոչուին խորաքանդակ (intaglio), իսկ անոնք՝ որոնք ունին բարձրաքանդակներ, կը կոչուին քարանկար եւ երբեմն խեցեքանդակ (cameo), եթէ քանդակուած են խեցեղէնի վրայ:

Ակաթի խաւեր, որոնք յաճախ կը պահանջուին այն գործին համար, յաճախ է որ կը գտնուին բնութեան մէջ օնիքսի, սարիդոնի (cornelian) կամ սարդիոնի գոյնով: Այդ պարագային այսպիսիները կը ներկուին: Ներկուած եւ բնական քարերը նոյն անունները ունին:

Շուկայի վրայ կան կրկնոց (doublet) քարեր սպիտակ տափակ քաղկեղոնաքարերով, որոնք արուեստականօրէն փակցուած են նոյնի սեւ տեսակին:

40.- ԽԱԺԱՔԱՐ

ԽԱԺԱՔԱՐ = լատ. Lapis Armenius, Caeruleum, Cyanos, անգլ. Azurite, ֆր. Azurite:

Խաժաքարի վերոյիշեալ երեք լատիներէն թարգմանութիւնները պէտք է մեկնաբանել որպէս երեք տարբեր քարերու անուններ: Երբ 63 թուին Տրդատ Ա.ի եւ Ներոնի միջեւ բարեկամական կապեր հաստատուեցան, քաջալերելու համար տարանցիկ առեւտուրը Հայաստանի մէջէն, Հռոմի եւ Կասպեան երկիրներու միջեւ, նոյն ժամանակաշրջանին եւ մինչեւ երկրորդ դարու Բ. տասնամեակը, Հռոմի մէջ կ'ապրէր 23 թուականէն մինչեւ 79 Պլինիոս Աւագը, որ ծովակալի պաշտօնը ձգելէն յետոյ, ճիշտ հայ-հռոմէական բարեկամութեան շրջանին կը զբաղէր գիտական հարցերով եւ մասնաւորաբար թանկարժէք քարերով: Իր շատ մը գործերէն մնացած է միայն Historia Naturalis աշխատանքը, ուր բազմաթիւ թանկարժէք քարերու անունները լատիներէն թուելով՝ խաժաքարը կը կոչէ նաեւ Lapis Armenius:

Նաժաքարի գոյնը մուժ կապոյտ է, երբեմն թափանցիկ ու յաճախ անթափանց: Իր քիմիական բաղադրությունը՝ հիմնականապես պղինձ է, խառնուած բնածխատի:

Անուանուած է վերոյիշեալ անունով համաձայն իր կապուտակ գոյնին: Ունի ապակեման փայլ: Յաճախ կը գտնուի դահանակի հետ կամ պղնձային պահեստներու մօտ, բայց նաեւ առանձին, ինչպէս Աւստրալիոյ, Զիլիի, Ռուսիոյ, Միացեալ Նահանգներու եւ Ֆրանսայի մէջ:

Անցեալին կը գործածուէր կապոյտ ներկ պատրաստելու համար: Իր ցած աստիճանի կարծրութեան պատճառով, անիկա կը գործածուի զարդաքանդակներու համար: Յաճախ կը յղկուի որպէս կառափնուկ (cabochon) կամ երեսիկներով տաշուած, ոսկերչական գործերու համար: Կարելի է չփոթել մասնաւորաբար Արմենաքարի (lapis-lazuli) եւ լրջաքարի հետ: Կարծրութիւնն է, Ֆ. Մոհսի մեթոտով, $3\frac{1}{2}$ էն 4:

41.- ԾԻՐԱՆԱԿՆ

ԾԻՐԱՆԱԿՆ = լատ. Purpuritis, անգլ. purpurite, ֆր. pierre pourprée:

Թափանցիկ, ծիրանի (pourpre), մուժ վարդագոյն, մուժ գորշագոյն քար: Ֆր. Մոհսի կարծրութիւնն է 4էն $4\frac{1}{2}$: Յատուկ ծանրութիւն՝ 3,2–3,4: Ուղիղ տարանկիւնային (orthorhombic): Մետաղային փայլ ունի: Դիւրաբեկ է:

Հազուադէպ քար է, յատուկ միայն սիրողներու համար: Ոսկերչութեան մէջ չի՝ գործածուիր:

42.- ԾՈՎԱԿՆ

ԾՈՎԱԿՆ = լատ. Aquamarina, անգլ. Aquamarine, ֆր. Aigue marine:

Ծովակնը, զմրուխտի եւ բիւրեղի հետ, կը պատկանի բիւրեղի խումբին: Ան այսպէս կը կոչուի ծովի ջուրի գոյնին համար: Անցեալին այս քարը նաւաստիներուն կողմէ յուռութք մը (հմայեկ) կը նկատուէր: Ամէնէն ցանկալին՝ մուժ կապոյտն է: Յաճորակ ծովակները կը շիկացուին 750°F 400°C տաքութեամբ, զանոնք կերպափոխելով ցանկացուած ծովակնի կապոյտին:

Ծովակները դիւրաբեկ եւ զգայուն է ճնշումի դէմ: Յաճախ աւելի թափանցիկ է քան զմրուխտը: Իր գունատու նիւթը երկաթն է: Սոյն քարին մէջ տեսնուած ներփակումները պղպշականման ձեւեր ունին, որոնք երբեմն սպիտակ գծիկներու կը նմանին: Երբ ամման լոյսերը ներկայ են, այնտեղ կ'երեւին փոքրիկ աստղեր:

Երբեմն ծովակնի ֆիզիքական առանձնայատկութիւնները կը տարբերին իրարմէ, օտար նիւթերու ներթափանցումին պատճառով:

Ամենակարեւոր հանքերը, կը գտնուին Պրագիլի, ինչպէս նաեւ Մատակասքարի եւ Սիպերիոյ մէջ: Անկարեւոր հանքեր կան նաեւ Աւստրալիոյ, Պուրմայի, Հնդկաստանի, Քենիայի, Ռոտեզիայի, Հարաւային Ափրիկէի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Մեծագոյն ծովակնը գտնուած է 1910ին, Պրագիլի մէջ, 110,5 քիլոկրամ կշիռքով, թէեւ վաճառելի փոքր չափերու վերածուած է:

Ա. Շիրակացին իր ցուցակին 22րդ տեղը կը յատկացնէ՝ «Յակունդ՝ բազմագոյն է կապուտագոյն եւ ծիրանեգոյն եւ ծովագոյն, ունելով պէս-պէս անունս եւ գոյնս»: Այստեղ հեղինակը իրարու հետ կը չփոթէ չափիւղան, յակինթը եւ ծովակնը: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ որ չափիւղան եւ յակինթի այն տեսակը, որ նուռի գոյն ունի (grenade), մի քանի գոյներով տարբերակներ ունին: Կազմուած է ալիւմինի բիւրեղներու սիլիքաթէ:

Ծովակնի կարծրութիւնն է $7\frac{1}{2}$ էն 8:

43.- ԾՈՐՆԱՔԱՐ

ԾՈՐՆԱՔԱՐ = լատ. Hem, անգլ. fluorite, ֆր. fluoride:

Ծորնաքարի գոյներն են՝ անգոյն, կարմիր, նարնջագոյն, դեղին, կանաչ կապոյտ, մանիչակագոյն եւ երբեմն մօտաւորապէս սեւ: Յաճախ թափանցիկ եւ երբեմն կիսաթափանցիկ է: Իր քիմիական բաղադրութիւնը ծորնաքարի եւ կրածինի խառնուրդ է: Ունի շրջանային (zonal) կամ բծաւոր գոյներու բաժանում, որոնք կրնան փոխուիլ շողարճակութեամբ (radiation) եւ ունի ապակեփայլ տեսք: Գլխաւոր հանքավայրերն են Գերմանիոյ Wolsendorf եւ Անգլիոյ Cumberlandի շրջանները: Կարելի է արտադրել նաեւ արուեստական միջոցներով: Ծորնաքարի հետ կարելի է չփոթել շատ մը ուրիշ քարեր:

F. Mohsի կարծրաչափի միջոցով կարծրութիւնը 4 է:

44.- ԿԱՑՆԱՔԱՐ

ԿԱՑՆԱՔԱՐ = անգլ. Axinite, ֆր. pierre de hache:

Կը կոչուի կացնաքար իր սուր եզերքներուն պատճառով: Ունի ուժեղ ապակենման փայլ, ելեկտրական հոսանքի լաւ հաղորդիչ է: Կը գտնուի Ֆրանսայի, Մեքսիքոյի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Կարելի է չփոթել ծխալի գաւարդի (smoky quartz) հետ:

Տարբերակներն են՝ գորշ, մանիշակագոյն եւ կապոյտ կացնաքար: Կիսաթափանցիկ եւ թափանցիկ տարբերակներ ունի: Բիմիական կազմութիւնը՝ բարդ ոսկերորատ, սիլիքաթ:

Կարծրութիւնը $6\frac{1}{2}$ էն 7 է:

45.- ԿԱՐԵՀԱԿԱՆ

ԿԱՐԵՀԱՆ կամ ՍՈՒՏԱԿ լատ. = Carbunculus, անգլ. Garnet, ֆր. Grenat:

Սի քանի գոյներով հանքանիւթ, որոնց ամէնէն յայտնին մուլթ կարմիրն է: Կան թափանցիկ եւ կիսաթափանցիկ կարկեհաններ:

Գլխաւոր հանքավայրերը կը գտնուին Պոհմիոյ մէջ: Կիսաթափանկարժէք քար մըն է եւ էջմիածնի թանգարանին մէջ ցուցադրուած է շատ խոշոր սուտակ (կարկեհան) մը, որ տեսած եմ յաճախ մինչեւ 1966ի ամառը:

Այս խումբի քարերը 8էն $8\frac{1}{2}$ կարծրութիւն ունին:

Շիրակացիներ ցուցակին 9րդ տեղը յատկացնելով անոր, կը գրէ՝ «սուտակ, կարմիր գունաւոր»:

46.- ԿԻՏՐՈՆԱՔԱՐ

ԿԻՏՐՈՆԱՔԱՐ = անգլ. citrine, ֆր. արական = citrin, իգական = citrine:

Կիտրոնաքարի անունը յառաջացած է իր կիտրոնի գոյնէն (դեղին): Շուկայի աժանագին կիտրոնաքարերու մեծամասնութիւնը չիկացման միջոցով գունափոխուած մեղեսիկներ (amethyst) են: Պրագիլական մեղեսիկը (amethyst) բաց դեղին գոյն կը ստանայ 878° F. / 470° C տաքացումով եւ մուլթ դեղին կամ գորշ կարմիր $1022-1040^{\circ}$ F. / $300-400^{\circ}$ C. Բոլոր չիկացման միջոցով մշակուած կիտրոնաքարերը կը դառնան նաեւ գունատ կարմիր:

Բնական կիտրոնաքարերը գլխաւորաբար գունատ դեղին են: Շուկայի մարդիկ կիտրոնաքարը կ'անուանեն նաեւ «տպազիտն»: Ճիշտ է, նոյնիսկ եթէ զանոնք անուանեն Պահայի-տպազիտն, ոսկե-տպազիտն, Մատեյրա-տպազիտն, եւ այլն:

Բնական կիտրոնաքարը շատ հազուադէպ է: Հանքավայրերը կը գտնուին Պրազիլի, Մատակասքարի, Միացեալ Նահանգներու, Սպանիոյ, Ռուսիոյ, Ֆրանսայի եւ Սկովտիայի մէջ:

Կարծրութիւնն է 7: Թափանցիկ է:

47.- ԿՊՉԱՔԱՐ

ԿՊՉԱՔԱՐ = անգլ. Scapolite, ֆր. Scapolite:

Միջակ կարծրութեամբ քար: Գոյներու տարբերակներն են՝ դեղին, մանիչակագոյն, վարդագոյն եւ երբեմն անգոյն: Դիմիական բաղադրութիւնն է՝ բարդ նադրոն (sodium), կրածիւն (calcium) եւ բնապաղեղի (aluminium) սիլիկատ (silicate):

Այս քարին անունը յունարէն կը նշանակէ կպչող քար: Ունի ապակիի փայլ: Յաճախ կը տաշուի որպէս վարդագոյն կամ մանիչակագոյն կատուակն (cat's eye): Կը գտնուի Պիրմանիայի, Պրազիլի, Մատակասքարի եւ Թասմանիայի մէջ: Կարելի է չփոթել փթանկիւնակաքարի (amblygonite), ոսկեբիւրեղի (chrysoberyl) եւ ոսկեայ (դեղնագոյն) բիւրեղի (golden beryl) հետ:

Ֆ. Մոհսի չափանիշով կարծրութիւնն է 5էն 6½:

48.- ԿՐԱՔԱՐ

ԿՐԱՔԱՐ = լատ. Calcareous spar կամ calc-spar, կամ caleis, անգլ. Calcite, ֆր. Calcite:

Թափանցիկ, անգոյն եւ ալլազան գոյներով քար: Ֆր. Մոհսի չափով կարծրութիւնը՝ 3: Յատուկ ծանրութիւնը՝ 2,71: Սոյնի կոպիտ բիւրեղները կարելի է երբեմն ընդելուզել ոսկերչական զարդերու վրայ:

Հազուադէպ քար մըն է հաւաքողներու համար:

49.- ՀԱԿԱՔԱՐ

ՀԱԿԱՔԱՐ = անգլ. enstatite:

Գորշ-կանանչ, կանանչ կամ մոխրագոյն, յաճախ անթափանց եւ քիչ անգամ թափանցիկ քար: Կազմուած է մագնէսի (magnesium) սիլիքաթների:

Շատ դժուար կը հալի եւ այդ պատճառով ալ յունարէն «դիմադրող» կը կոչուի: Ունի ապակեման փայլ: Կանանչ մոխրագոյն հակաքար կատուակնը (cat's eye) կ'արտադրուի Սրի Լանքայի մէջ, Աստղ հակաքարը՝ Հնդկաստան, նաեւ հարաւային Ափրիկէ եւ Պիրմանիա: Կարելի է շփոթել Cornerupineի հետ, (անուանակոչումը կրոնշլանտացի գիտնականի): Մետաղային կանանչ-գորշ տարբերակը ունի երկաթի առատ պարունակութիւն եւ կը կոչուի Bronzite:

Կարծրութիւնն է $5\frac{1}{2}$:

50.- ՀԱՂԱՐՁԱՔԱՐ

ՀԱՂԱՐՁԱՔԱՐ = լատ. Grossularius, անգլ. grossular, ֆր. groseille կամ grossulaire:

Հաղարջաքարը թափանցիկ եւ երբեմն կիսաթափանցիկ քար մըն է, որ պարբերաբար կանանչ, դեղին կամ պղնձագոյն-գորշ կ'ըլլայ: Քիմիական բաղադրութիւնը կրածնային ալիմինի սիլիքաթնեքու խառնուրդ մըն է:

Անունը կու գայ լատիներէնէն «պիշահաղարջ» բառէն: 1960էն ի վեր այս քարին «գոհար»ի որակ (gem quality) ունեցող տեսակները գտնուած են, որոնք զլիսաւորաբար կանանչ են: Հանքավայրերը կը գտնուին Սրի Լանքայի, Գանատայի, Փաքիստանի, հարաւային Ափրիկէի, Թանզանիայի, Ռուսաստանի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Կարելի է շփոթել զմրուկտի եւ աղամանդակերպի հետ:

Կարծրութիւնն է $7\frac{1}{2}$:

51.- ՀԱՄԵՐԵԻԱԿ

ՀԱՄԵՐԵԻԱԿ = անգլ. diopase, ֆր. diopase:

Զմրուկտի գոյնով թափանցիկ քար: Կազմուած է ջրախառն պղինձի սիլիքաթնեքէ:

Սոյն քարի բիւրեղները փոքր են եւ ունին ապակեման փայլ: Կը գտնուի Զիլիի, Նամիպիայի, Քիրկիզիստանի, Միացեալ Նահանգներու եւ Զայիրի (նախկին պեկեիքական Congo) մէջ:

Դիւրութեամբ կը շփոթուի զմրուկտին հետ:

Ֆ. Մոհսի մեթոտով կարծրութիւնն է 5:

52.- ՀԱՏԱՔԱՐ

ՀԱՏԱՔԱՐ = անգլ. Datolite, ֆր. Datolite:

Թափանցիկ, անգոյն, կանանչաւուն: F. Mohsի կարծրութիւնը՝ 5էն 5½: Մենահակ (Monoclinic):

Հազուադիւտ քար մըն է հաւաքածոներու սիրահարներուն համար:

53.- ՀԻՏԵՆԱՔԱՐՀ

ՀԻՏԵՆԱՔԱՐ = գտնուած է 1879ին W. E. Hiddenի կողմէ հիւսիսային Գարոլայնա նահանգին մէջ (Միացեալ Նահանգներ): Անգլ. Hiddenite, ֆր. Hiddenite:

Գոյներն են՝ դեղնաւուն կանանչ եւ կանանչաւուն-դեղին: Յատկօրէն թափանցիկ է: Քիմիական կազմութիւնը՝ լիթոն (lithium) եւ բնապղնդի (aluminium) սիլիքաթ: Թէեւ քիչ կը գործածուի Եւրոպայի մէջ, բայց մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ Միացեալ Նահանգներու մէջ: Գոյները միշտ կայուն չեն: Բնական պահեստները Պրազիլի, Մատակասքարի, Միացեալ Նահանգներու եւ Պիրմանիայի թանձրաքարերու (pegmatite) երակներու մէջ: Տաշումը շատ դժուար է կարծրութեան պատճառով: Կը տաշուի գլխաւորաբար զմրուխտի եւ աղամանդի տաշքով: Կարելի է շփոթել բիւրեղի, ոսկեբիւրեղի, դիօքսիտի, եւկլասի, գունատ զմրուխտի եւ կանանչ վանաքարի (tourmaline) հետ: Կարծրութիւնը՝ 6էն 7 է:

54.- ՀՐԱՔԱՐ ԿԱՄ ՌՈՇՆԱ

ՀՐԱՔԱՐ կամ ՌՈՇՆԱ = լատ. Hephaestitis, անգլ. Pyrite, ֆր. Pyrite:

Հրաքարի անունը յունարէն կը նշանակէ կրակ, քանի որ հարուածելու պարագային կայծեր կ'արձակէ, թէեւ սխալմամբ լուսաքար ալ (marcosite) կը կոչուի: Իսկական լուսաքարը հանքանիւթ մըն է, որ շատ մը կողմերով նման է հրաքարի, սակայն անյարմար ոսկերչութեան համար, քանի որ օդի մէջ դիւրու-թեամբ կը փոշիանայ: Իր ոսկիի հետ նմանութեան համար՝ կը կոչուի «յիմար, տիմար ոսկի»: Յաճախ կը գտնուի լաւ ձեւաւորուած մետաղափայլ բիւրեղներով: Կը գտնուի գրեթէ ամէնուրեք: Հրաքարի մեծագոյն պահեստները կը գտնուին էլպա

կղզիին եւ Իտալիոյ մէջ: Հարաւային Ամերիկայի ինքաները հրաքարը կը գործածէին որպէս հայելի: Իսկ ներկայիս անոնք կը տաշուին որպէս վարդեակաձեւ քարեր աժանագին գահարեղէններու եզերքներուն զարդարման համար: Կարելի է շփոթել ոսկրի եւ պղնձահրաքարի (Chalcopyrite) հետ:

Հիմնական գոյներն են արոյրի դեղին եւ մոխրագոյն դեղին, անթափանց է: Իր քիմիական կազմութիւնն է՝ երկաթ, ծծմբիտ (sulphide) կամ երկաթ երկծծմբիտ (disulphide):

Կարծրութիւնը, համաձայն Ֆ. Մոզսի մեթոտին, 6½ է:

55.- ՁԻԹԱՔԱՐ

ՁԻԹԱՔԱՐ = լատ. Chrysolampus կամ Prasoides, անգլ. Peridot, ֆր. peridot կամ olivine:

Դեղնաւուն-կանանչ, ձիթագոյն կանանչ կամ գորշագոյն, թափանցիկ քար: Անունը՝ յունարէնէն, բայց անուան իմաստը անյայտ է:

«Ոսկեքար (chrysolite) անունը անցեալին կը վերաբերէր ո՛չ միայն Ձիթաքարին, այլ նաեւ բազմաթիւ ուրիշ քարերու: Սոյն քարին սովորաբար գործածուած անցեալի անունը olivine (ձիթաքար) էր, իր ձէթի գոյնին պատճառով եւ այս պարագային հայերէն թարգմանութիւնը ամենաճիշտն է:

Ունի ապակեման եւ իւղային փայլ եւ չի՝ դիմանար ծծմբային թթուի եւ դիւրաբեկ է: Մութ գոյնի ձիթաքարերը այրելով բաց գոյն կը ստանան: Ձիթաքար կատուակնը եւ աստղ-ձիթաքարը հազուագիւտ տեսակներն են:

Ձիթաքարերու ամենակարեւոր բնական պահեստները կը գտնուին Կարմիր Ծովու Ս. Յովհաննէս (St. John) հրաբխային կղզիին մէջ եւ կը շահագործուին 3500 տարիներէ ի վեր: Կը գտնուի նաեւ Աւստրալիոյ, Պրագիլի, հարաւային Ափրիկէի, Միացեալ Նահանգներու, Չիլիի եւ Նորվեգիոյ մէջ:

Ձիթաքարը եւրոպա ներածուած է խաչակիրներուն կողմէ:

Մեծագոյն տաշուած Ձիթաքարը կը կշռէ 310 քարաթ եւ գտնուած է Ս. Յովհաննէս կղզիի վրայ: Այժմ Ուաշինկթընի Սմիթսոնեան Հաստատութեան մէջ կը պահուի: 1749ին արեւելեան Սիպերիոյ վրայ ինկած երկնաքարի (meteorite) մը վրայէն գտնուած են որոշ թիւով ձիթաքարեր:

Ձիթաքարի կարծրութիւնն է 6½էն 7:

Շիրակացիի ցուցակին 15րդ քարը Ոսկեքարն է (peridot). «Ոսկեքար, ոսկեգոյն կանանչանշոյլ»: Հաւանաբար Հայաստան կը ներածուէր Արաբիայէն:

56.- ՃԱՃԱՆՉԱՔԱՐ

ՃԱՃԱՆՉԱՔԱՐ = անգլ. actinolite, ֆր. actinolite:

Թափանցիկ եւ կանանչ քար: Ֆր. Մոհսի կարծրութիւն՝ $5\frac{1}{2}$ -
էն 6: Ցատուկ ծանրութիւն՝ 3,03էն 3,07: Մենահակ (monoclinic):
Հազուադիւր քար մը հաւաքողներու (collectors) համար:

57.- ՄԱԿԱՏ

ՄԱԿԱՏ = անգլ. epidote, ֆր. épidote

Այսպէս անուանուած իր բազմաթիւ բիւրեղային երեսներու
կամ իր կանանչ գոյնին պատճառով: Ունի փայլուն ապակեման
գրաւիչ տեսք:

Մակառի գլխաւոր գոյներն են՝ կանանչ եւ սեւ-գորշ: Յա-
ճախ թափանցիկ է եւ երբեմն կիսաթափանցիկ: Որակաւոր եւ
տաշելու յարմար մակատներ կը գտնուին Մեքսիքոյի, Մոզամ-
պիքի, Նորվեկիոյ, Միացեալ Նահանգներու եւ Աւստրալիոյ
մէջ: Կը շփոթուի իդոկրասի հետ:

Ունի երկու տարբերակներ՝

1.- Clinzoisite: Բաց կանանչէն կանանչ գորշ, երկաթէ փոքր
պարունակութեամբ:

2.- Փիէմոնթաքար (Piemontite): Անթափանց, կեռասի-կարմիր,
իտալիայէն, կը պարունակէ մանկան:

Կարծրութիւնն է 6էն 7:

58.- ՄԱՄՌԱՊԱՏ ԱԿԱԹ

ՄԱՄՌԱՊԱՏ ԱԿԱԹ = լատ. Muscus Akhates, անգլ. Moss
agate, ֆր. Agate Mousse:

Անգոյն կիսաթափանցիկ քար կանանչ բիծերով: Երկթըթ-
ուակ սիւլիկոնային քիմիական բաղադրութեամբ: Այս կիսաթա-
փանցիկ քաղկեղոնաքարը (որ գիտականօրէն ակաթ չի նկատ-
ուիր) իր մամռանման կանանչով ունի կոճղանման եղջերափայլ
(hornblende): Մամռապատ ակաթի գոյները կը դառնան գորշ եւ
կարմիր ժանգ բռնելու պարագային: Լաւագոյն տեսակները կու
գան Հնդկաստանէն, ինչպէս նաեւ Չինաստանէն ու Միացեալ
Նահանգներէն:

Կը գործածուի բարակ շերտերու վրայ, ցոյց տալու համար
քարին մէջի ձեւերը:

Կարելի է յաջողութեամբ կեղծել կրկնաշերտերով (doublets) երկու մոխրագոյն կիսաթափանցիկ քաղկեղոնաքարերու միջեւ երկաթի եւ մանկանի տեղաւորումով: Կարծրութիւնն է $6\frac{1}{2}$ և 7:

59.- ՄԱՆՇԱՔԱՐ

ՄԱՆՇԱՔԱՐ = լատ. Iolite, ֆր. violetite:

Կապոյտի զանազան երանգներով մանշաքարը թափանցիկ կամ կիսաթափանցիկ է: Կազմուած է մագնէսէ (magnesium) ալիմինիումի սիլիքաթներէ:

Այս քարին անունը իր գոյնէն կու գայ: Այլ անունները կը յառաջանան Ֆրանսացի Հանքաբան Քորտիէէն, իր բազմագոյն (սխալմամբ) երկերանգէն եւ իր շափիւղայի նմանութենէն: Ունի իւղային ապակեման փայլ: Անհրաժեշտ է զգուշութեամբ տաշել (յղկել), որովհետեւ տարբեր անկիւններէ դիտուած գոյները կ'ալլազանուին (pleochroism): Քարերը պէտք է հաստ տաշել: Գլխաւոր հանքավայրերը կը գտնուին Պիրմանիայի, Պրագիլի, Սրի Լանքայի, Հնդկաստանի եւ Մատակասքարի մէջ:

Կարծրութիւնը 7 էն $7\frac{1}{2}$ է:

60.- ՄԱՐԳԱՐԻՏ

ՄԱՐԳԱՐԻՏ = լատ. Margarita, անգլ. Pearl, ֆր. Perle:

Մարգարիտի գոյներն են վարդագոյն, արծաթագոյն, կաթնասեր գոյն, ոսկեգոյն, կանանչ, կապոյտ, սեւ: Բոլորը շատ բաց գոյներ են եւ իրարմէ շատ քիչ տարբերութիւն ունին: Մարգարիտը կակուղ է եւ իր կարծրութիւնը 3 էն 4 է եւ կարելի է ակռաներու միջեւ ճզմել:

Անուան ստուգաբանութիւնը անորոշ է:

Մարգարիտները կ'արտադրուին ծովային կակղամորթներու կողմէ եւ շատ քիչ անգամ՝ խղունջներէ: Անոնք կը բաղկանան սատափէ (mother of pearl), որ գլխաւորաբար կրածիւնի (calcium) բնածխատ է եւ օրկանական կոտուշի նիւթէ, որոնք համակեդրոնօրէն (concentrically) կազմուած են մանրաբիւրեղներու (micro-crystals) շուրջ: Թէեւ անոնց կարծրութիւնը 3 էն 4 է, անոնք շատ խիտ կառուցուածք ունին եւ դժուար է զանոնք խորտակել, թէեւ, ինչպէս տեսանք կարելի է որոշ չափով ճզմել:

Մարգարիտի մը չափը կրնայ գնդասեղի գլուխէն մինչեւ աղաւնիի մը հաւկիթին չափ մեծ ըլլալ: Մեծագոյն մարգարիտը

կը կշռէ 450 քարաթ եւ կը պահուի Լոնտոնի երկրաբանական թանգարանին մէջ:

Տիպական փայլը, որ կը կոչուի նաեւ «արեւելք» (orient) կ'արտադրուի արակոնաքարի իրերայաջորդ շերտերէ եւ conchiolinէ: Այս կազմութիւնը կը պատճառէ լոյսի բեկբեկումը (refraction) եւ գոյներու սեւանկարները, որոնք կարելի է տեսնել մարգարիտի մակերեսին վրայ: Մարգարիտի գոյնը կը տարբերի համաձայն կալիդամորթի տեսակին եւ շրջապատող ջուրին, իսկ գոյնի տեսակէտէն կախում ունի բորակածնային շերտէն: Եթէ conchiolinը (որ բորակածին պարունակող նիւթ է) անկանոն է, այն ատեն մարգարիտը պիտակաւոր (spotty) կ'ըլլայ:

Նկատի ունենալով որ բորակածին պարունակող նիւթը օրկանական է, անիկա հակում ունի փոխուելու, մանաւանդ երբ ջրազրկուի: Ասիկա կրնայ առաջնորդել մարգարիտի «Ծերացման» եւ անոր կեանքի կրճատման: Սկիզբը այսպիսի մարգարիտ մը աղօտ տեսք կը ստանայ, յետոյ կը ճաքճի ու ի վերջոյ մէկ կամ երկու շերտեր կը թափին: Մարգարիտի մը երկարակեցութեան մասին վստահ ժամկէտ չկայ: Միջակ կեանքը կը գնահատուի 100-150 տարի, թէեւ կան բացառիկ մարգարիտներ, որոնց կեանքը մի քանի հարիւր տարիներէ ի վեր կը շարունակուի: Ապահովաբար խնամքը կրնայ օգնել անոնց երկարակեցութեան: Զորութիւնը եւ խոնավութիւնը վնասակար ազդակներ են: Մարգարիտները շատ զգայուն են թթուներու (acid) հանդէպ, ինչպէս նաեւ քրտինքի, գեղադեղերու (cosmetics) եւ մազերու համար պատրաստուած հեղուկներու հանդէպ (spray):

Մարգարիտները կը կազմուին ոստրէներու խուճիկ փափկամորթներուն մէջ, ոմանք անոյշ ջուրի ձկնականջներու եւ շատ քիչ անգամ խղունջներու մէջ: Անոնք կը կազմուին որպէս բնական հակազդեցութիւն՝ ներս խուճած օտար մարմնի մը դէմ: «Վերարկու»ի (mantle) արտաքին մաշկը - octoderm - կը կազմէ մաշկը սատափի (mother of pearl) կազմանիւթի ներհոսքով, նաեւ իրեն հանդիպած օտար նիւթերու կեղեւապատումով: Այս կեղեւապատումը կը կազմէ մարգարիտը:

Մարգարիտ արտադրող ծովա-կալիդամորթները կը բնակին 15 մետր խորութեան վրայ եւ իրենց կեանքը կը տեւէ 13 տարի: Բոլոր բնական, ծովու մէջ աճած մարգարիտները կը կոչուին «Արեւելեան մարգարիտ»: Վարդագոյն մարգարիտները կ'աճին Պարսից Ծոցի մէջ: Մարգարիտ արտադրող ոստրէները կը գտնուին Հնդկաստանի եւ Սրի Լանքայի միջեւ, ինչպէս նաեւ կեղերոնական Ամերիկայի եւ Հիւսիսային Աւստրալիոյ ծովափերուն: Կարծրութիւնն է 3էն 4:

61.- ՄԱՐԳԱՐՏԱՔԱՐ

ՄԱՐԳԱՐՏԱՔԱՐ = Արեւելահայերը կը գործածեն պեռլիտ բառը: Անգլ. Perlite, ֆր. Perlite:

Մարգարտաքարը իր անունը ստացած է ֆրանսերէն perlite բառէն, որ կը նշանակէ մարգարիտի քար: Աղեղնաձեւ ճեղքերու պատճառով, փշրուելու պարագային յաճախ կը վերածուի փայլուն գնդիկներու, որոնք մարգարիտը կը յիշեցնեն:

Հրաբխային ապակիէ բաղկացած այդ քարը յառաջացած է սիլիկոնի (բնագալլախազ) ժանգով հարուստ լաւայէ: Օպսիտաքարը (obsidism) եւ մարգարտաքարը (perlite) միասին կը յառաջանան, կամ հաւանաբար մարգարտաքարը կը յառաջանայ օպսիտաքարէն: Այս երկուքին միջեւ տարբերութիւնն այն է, որ մարգարտաքարը ջուր կը պարունակէ:

Մարգարտաքարը շատ գգայուն է ջերմութեան դիմաց եւ ելեկտրական փորձերու ընթացքին կը դառնայ մածուցիկ: Կ'օգտագործուի որպէս ձայնամեկուսիչ եւ ջերմամեկուսիչ: Մարգարտաքարը (perlite) կրնայ դիմանալ ջերմութեան շատ բարձր տատանումներու:

Սօտաւոր անցեալին մարգարտաքարի մեծագոյն պահեստները կը գտնուէին Հայաստանի մէջ (40%) իսկ մնացած 60%ը հսկայածաւալ ռուսական կայսրութեան մէջ: Հայաստանի մէջ ամենայայտնի բնական պահեստները կը գտնուին Արագածի եւ Զրաբերի, ինչպէս նաեւ Սիսիանի մէջ: անոնք իրենց որակով կը գերազանցեն այլ հանքավայրերը: Հայկական մարգարտաքարի մեծ պահանջ կար արտասահմանի մէջ: Պահեստներ կան նաեւ Վրաստանի, Քամչաթիայի եւ Ղազախստանի մէջ:

Հայաստանը մարգարտաքար կը մատակարարէ Իտալիոյ, Ուբրանիոյ, Պելոուսիոյ, Լիթուանիոյ: Այս քարը կրնայ լայն կիրառութիւն գտնել յախճապակիի եւ ապակիի արդիւնաբերութեան մէջ:

62.- Մարգարիտի մեծ տարածումը շնորհիւ Սատապի

ՍԱՏԱՊ կամ ՍԱՏԱՓ = լատ. Nacara, nacrum, անգլ. mother - of - pearl, ֆր. nacre:

Սատապը այն մարգարտագոյն, սակայն նուազ փայլուն նիւթն է, որ կը գտնուի ոստրէի գոյգ պատեաններու ներքնամասին մէջ, ուր փոքր աւազի մը կամ յարմարագոյն նիւթի մը չուրջ կը գոյանայ, տարեկան մէկ շերտ, մարգարտանիւթը, որ

տարիներու ընթացքին կը մեծնայ ու կը հասնի իր հասունութեան: Մարգարիտի մեծութեան չափանիշ մը չկայ եւ շատ քիչ անգամներ տրամադիծը կը գերազանցէ ճէն 8 մմը:

Նկատի ունենալով մարգարիտներու մեծ պահանջը, մարդիկ գտած են որ սատափը այն նիւթն է որ համատեղելի է մարգարիտի նիւթին եւ այժմ ոստրէի պատեանին մէջ կը տեղաւորեն իրենց ուզած ձեւի՝ ընդհանրապէս կլոր ձեւաւորուած սատապի կտոր մը, որուն շուրջ կը կազմուի տարեկան մէկ մէկ շերտ, ընդհանրապէս 0,3 միլիմետրէն մինչեւ մէկ միլիմետրանոց կեղեւ մը եւ ընդհանրապէս մէկ կամ երկու տարուան ընթացքին մարգարտանիւթով պատուած սատապը: Մէկ կամ երկու շերտերով պատուելէ յետոյ ժամանակի խնայողութեան համար կը հանուի ոստրէի պատեանէն ու մաքրուելէ յետոյ կը վաճառուի: Այս ընթացքով, փոխանակ տասը տարիներու՝ մէկ կամ երկու տարուան կարճ ժամանակի ընթացքին մարդիկ կը հասունացնեն մարգարիտ մը, արտաքսապէս շատ գեղեցիկ, թէեւ ներքինով սատապ: Այս ձեւով հասունացած մարգարիտ մը կը նկատուի իսկական, քանի որ ներքին սատապը (կամ սատափը) ինչպէս նաեւ մարգարտակեղեւը կամ պատեանը ոստրէի արտադրած հարազատ նիւթերէն կազմուած է եւ «ոչ մէկ արուեստական նիւթ չի պարունակեր»: Սատապը եւ մարգարիտը համատեղելի նիւթեր են եւ ոչ մէկ բնական նիւթ կրնայ փոխարինել սատափը:

63.- Մարգարիտի գործածութիւնը Հայաստանի մէջ

ՄԱՐԳԱՐԻՏԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Մարգարիտները միշտ նկատուած են ամէնէն գնահատուած եւ արժէքաւոր գոհարանիւթերէն: Անոնք կ'օգտագործուին մօտ 6000 տարիներէ ի վեր: Քրիստոսէ 2500 տարի առաջ մարգարիտներու զարգացած առեւտուրը գոյութիւն ունէր Չինաստանի եւ իր հարաւի, մասնաւորաբար Հնդկաստանի եւ Պարսկաստանի միջեւ: Մարգարիտները մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէին, որովհետեւ անոնց որոնումը մեծ ծախսերու չէր կարօտեր, քանի որ անոնք, գտնուելէն անմիջապէս յետոյ, պատրաստ կ'ըլլային օգտագործման համար: Անոնք մաքրուելէ եւ ծակուելէ յետոյ մետաքսեայ թելերու վրայ շարուելով կը գործածուէին որպէս մանեակներ:

Ինչպէս Միջին Արեւելքի շատ մը երկիրներու մէջ, Հայաստանի մէջ եւս շատ տարածուած էր մարգարիտի գործածութիւնը եւ մեծ առեւտուրը:

Արտաշէսեան արքայատոհմի շատ մը թագաւորական խոյրերուն վրայ ականքեւ են ուռուցիկ շարաններ, որոնք ուրիշ բան չեն եթէ ոչ մարգարիտներ: Այս երեւոյթը ցոյց կու տայ թէ ինչ մեծ տարածում ունէին անոնք մեր ժողովուրդին մօտ: Տիգրան Բ-ի խոյրին վրայ ինչպէս նաեւ ականջի գինդ օղերուն կլոր ձեւերը կը խորհրդանշեն մարգարիտներ, նաեւ Արտաւազդ Բ. թագաւորի խոյրին եւ վզնոցի մարգարտաշարերուն ու Նրատոյ թագուհիի խոյրին ու մանեակին, ինչպէս նաեւ վիժակին ու երեսնոց-օղերուն, որոնք շարունակութիւնը կը կազմեն խոյրէն դէպի վար կախումած մարգարտաշարին:

Յաջորդ Արտաշէսեաններու խոյրերը եւս, թէեւ մաշած տեսքով, ցոյց կու տան մարգարիտներ խորհրդանշող ձեւեր:

Արշակունիներու մօտ եւս կը հանդիպինք մարգարիտներու գործածութեան փաստերուն: Մատենադէր Փաւստոս Բիւզանդի հարուստ նկարագրութիւնը Մեծն Ներսէսի մարգարտազարդ գօտիին մասին բաւարար փաստ մըն է մարգարիտի Հայաստանի մէջ վայելած մեծ ժողովրդականութեան մասին:

Եղիշէ պատմագիրն ալ պերճաբօս կերպով կը նկարագրէ Վասակ Սիւնիի կրած արդուզարդերը՝ Յազկերտին ներկայանալուն առթիւ, երբ կը գրէ՝ «...գնդակաձեւ օղերը կախումած իր ականջներէն, մանեակը իր վիզին շուրջ, եւայլն»: Վերոյիշեալ նկարագրութիւնը կրնանք համեմատել ժամանակի Սասանեան արծաթէ դրուագուած Սասանեան ափսէի մը հետ, ուր մեծ վարպետութեամբ քանդակուած է Շապուհ Բ. պարսից արքան զարդարուած նոյնանման գոհարեղէններով որոնց մեծամասնութիւնը մարգարիտներ կը կրեն:

Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը, որպէս նաեւ պարսկական կայսրութեան Հնդկաստանի հետ ունեցած երկար սահմանը, մեզ կը համոզեն որ անցեալին մարգարիտները Հայաստան կը ներածուէին Հնդկաստանէն, Պարսկաստանի ճամբով: Իսկ յետագայ դարերուն արշաւանքները եւ ռազմա-քաղաքական վերիվայրումները, Հայաստանը որոշ չափով մեկուսացնելով միջազգային առեւտուրէն, երկրին մէջ զարգացուցած են ցանցկենի վրայ (filigree) ցանուած գնդիկաշար զարդարանքները, որոնք մինչեւ օրս կը շարունակուին Հայաստանի մէջ, փոխարինելով հեռաւոր անցեալի մարգարիտի ճոխ գործածութիւնը, ստեղծելով հարուստ ոճ մը եւս: Այս ցանցկենա-գնդիկաշարերու գլխաւոր կեդրոնը եղած է Կարնոյ դպրոցը, ինչպէս նաեւ Սեբաստիան, Ժէ.րդէն մինչեւ Ի.րդ դարասկիզբը:

Ներկայիս այդ նոյն դպրոցը կը շարունակուի Հայաստանի եւ հարաւային Վրաստանի Ճաւախք գաւառի մէջ՝ ամբողջութեամբ հայ վարպետներու կողմէ:

Ագաթանգեղոս եւս կ'ականարկէ՝ «Թանկարժէք քարերու Հնդկաց աշխարհէն, որոնք վայելչօրէն կը զարդարեն թագաւորներուն թագերը...»:

Անանիա Շիրակացին է. դարուն կը նկարագրէ 33 քարեր, որոնցմէ մի քանի կրկնութիւններ են, սակայն կը գրէ մարգարիտներու գինի մասին: Չենք ծանրանար իր յայտնած գիներու վրայ, քանի որ մեզի յայտնի չէ իր ականարկած «դրամ»ի իսկական արժէքը: Այստեղ մենք իրազեկ կը դառնանք թէ Հայաստանի մէջ, նոյն դարուն, գոյութիւն ունեցած է մարգարիտի առեւտուրը:

Նոյն է. դարուն Սեբէոս պատմիչը կը գրէ թէ պարսից արքան, պատուելու համար Սմբատ Բագրատունիի Տապարստանի մէջ տարած յաղթանակը, զայն կը պատուէ նաեւ՝ «...զանգապանակով մը (knee-piece) զարդարուած գոհարներով եւ մարգարիտներով»: Յետագայ դարերուն (ԺԳ-ԺԴ դարերուն), մենք մանրանկարներու վրայ կը տեսնենք Ռուբինեան-Հեթումեան թագաւորներու եւ թագուհիներու թագերը առատօրէն զարդարուած մարգարիտներով:

Ֆրանսացի յայտնի ոսկերիչ ճանապարհորդներ Ժան-Պաթիսթ Թաւերնիէն եւ Ժան Շարտէնը եւս ունին ականարկներ Հայ ոսկերիչներու առեւտրական մեծ գործարքներու մասին է. դարուն:

(Շար. 2)

ՀԱՅԿ ՏԷՐ-ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ